

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ТА ПРАВА

Кафедра міжнародної комунікацій та політології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему

«Релігійний чинник геополітичного конфлікту в Сирії»

Галузь знань 29 – Міжнародні відносини

Спеціальність 291 – Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії

Освітня програма Країнознавство

8.03020501

Виконала: здобувачка групи МКМ-19 _____ Солончук Я.О.
(підпис)

Керівник: _____ Дячок В.В.
(підпис, дата)

До захисту допускаю:

В.О. Зав. кафедри

_____ О.А. Посвістак
(підпис, дата)

_____ 2021 р.

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: міжнародних відносин та права
Кафедра міжнародної комунікацій і політології
Рівень вищої освіти: Другий(магістерський)
Галузь знань 29 – Міжнародні відносини
Спеціальність 291 – Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії
Освітня програма Країнознавство

ЗАТВЕРДЖУЮ

В.о. зав. кафедри міжнародної комунікації та політології

Посвітак О.А.

01.09.2021 р.

ЗАВДАННЯ

НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Солончук Яні Олександрівні

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Релігійний чинник геополітичного конфлікту в Сирії»
керівник роботи Дячок.В.В.
Затверджено наказом ректора університету від *25.08.2021 р. № 102*
2. Строк подання студентом роботи на кафедру *13.12.2021 р.*
3. Вихідні дані до роботи: дослідження науковців, публікації в ЗМІ, Інтернет, виступи провідних політиків та лідерів суспільної думки.
4. Зміст пояснювальної записки (перелік питань, що їх належить розробити):
 - Визначити сутність терміну «релігійний чинник».
 - Проаналізувати характер впливу релігії на процес формування міжнародних відносин.
 - З'ясувати передумови виникнення сирійського конфлікту.
 - Розглянути проблему вирішення та регулювання геополітичних протиріч на регіональному рівні на прикладі сирійського конфлікту.
 - Дослідити роль релігійного чинника в геополітичному конфлікті в Сирії.
 - Розробити рекомендації стосовно протидії релігійного екстремізму на прикладі сирійської кризи.
5. Дата видачі завдання *01.09.2021 р.*

Керівник _____

Завдання прийняла до виконання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

Назва етапу виконання	Термін виконання етапу роботи	Примітка
1 Складання бібліографії за обраною темою	20. 09.	
2 З'ясування стану висвітлення теми в науковій літературі, наявність документальних джерел за темою у відкритому доступі	27. 09	
3 Збір фактичного матеріалу за предметом дослідження	11. 10	
4 Уточнення мети, дослідницьких завдань, загальне обґрунтування концепції роботи	25. 10	
5 Обробка зібраного матеріалу	8. 11	
6 З'ясування змісту проблемної ситуації, планування методів та підходів до розв'язання проблеми	22. 11	
7 Підготовка тексту основної частини роботи. Формулювання висновків за розділами	6. 12	
8 Підготовка тексту виступу, слайдів презентації під час захисту перед екзаменаційною комісією та загальних, підсумкових висновків	10. 12	
9 Здача готової кваліфікаційної магістерської роботи на кафедрі	13. 12	

Здобувачка

_____ Солончук Я.О.
Підпис, Прізвище, ініціали

Керівник

_____ Дячок В.В.
Підпис, Прізвище, ініціали

АНОТАЦІЯ

на дипломну роботу _____ Солончук Яни Олександрівни _____

Прізвище, ім'я, по батькові студента

Тема роботи: «Релігійний чинник геополітичного конфлікту в Сирії»

Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»

Кафедра міжнародної комунікації та політології

Науковий керівник кандидат історичних наук, доцент Дячок В. В.

м. Хмельницький, 2021 р.

Дипломна робота виконана на 64 с., містить 1 таблицю, перелік джерел посилань складається із 62 найменувань.

Після закінчення ХХ століття, в якому головну роль в політиці грали капіталізм і соціалізм, у світогляді людей відроджується релігійність. Нині багато хто говорить про відродження такого чинника у світовій політиці та міжнародних відносинах, як релігія. Релігія стала сприйматися інакше і найчастіше виступає як інструмент у світовій політиці. На сьогоднішній день релігія «виросла» до глобального рівня і має вагоме місце у світовій історії та політиці.

Перший розділ роботи присвячений: теоретико-методологічному аналізу сутності поняття «релігійний чинник» та його ролі в міжнародних відносинах.

У **другому розділі** розкрито: передумови виникнення сирійського конфлікту та роль релігійного чиннику.

У **третьому розділі** запропоновано: шляхи вирішення та регулювання геополітичних протиріч на регіональному рівні на прикладі сирійського конфлікту та рекомендації стосовно протидії релігійного екстремізму на прикладі сирійської кризи

Ключові слова: релігія, Сирія, конфлікт, релігійний конфлікт, релігійний чинник, сирійський конфлікт, релігійний екстремізм.

ANNOTATION

thesis is made

Solonchuk Yana Oleksandrivna

The theme: The religious factor of the geopolitical conflict in Syria
291 Specialty «International relations, public communications and regional studies»

Department of International Communication and Political Science

Scientific leader: candidate of historical sciences, associate professor V. V. Dyachok

Khmelnysky, 2021

Thesis is made on 64 pages, contains 1 table, the list of references consists of 62 items.

Upon completion XX of century in that a leading role politics was played by a capitalism and socialism, a religiousness regenerates in the world view of people. Presently many talk about the revival of such factor in a worldwide policy and international relations, as religion. Religion began to be perceived differently and mostly comes forward as an instrument in a worldwide policy. For today religion "grew" to the global level and has a ponderable place in world history and politics.

The **first chapter** identifies: theoretical and methodological analysis of the essence of the concept of "religious factor" and its role in international relations.

The **second chapter** reveals: the preconditions for the Syrian conflict and the role of the religious factor.

In the **third part** it is offered: ways of decision and adjusting of geopolitical contradictions at regional level on the example of the Syrian conflict and recommendation in relation to counteraction of religious extremism on the example of the Syrian crisis

Key words: religion, Syria, conflict, religious conflict, religious factor, Syrian conflict, religious extremism.

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Теоретико-методологічний аналіз сутності поняття «релігійний чинник» та його роль в міжнародних відносинах.....	6
1.1. Визначення сутності терміну «релігійний чинник».....	6
1.2. Аналіз впливу релігії на процес формування міжнародних відносин.....	13
Розділ 2. Геополітичний вимір регіональних конфліктів на прикладі сирійського конфлікту.....	26
2.1. Передумови виникнення сирійського конфлікту.....	26
2.2. Релігійний чинник геополітичного конфлікту в Сирії	35
Розділ 3. Шляхи подолання конфлікту в Сирії.....	41
3.1. Проблема вирішення та регулювання геополітичних протиріч на регіональному рівні на прикладі сирійського конфлікту.	41
3.2. Розробка рекомендацій стосовно протидії релігійного екстремізму на прикладі сирійської кризи.....	52
Висновки.....	61
Список використаної літератури.....	67

ВСТУП

Актуальність проблематики. Початок ХХІ століття характеризується прискореною модернізацією, глобалізаційними процесами та багатосторонніми інтеграційними об'єднаннями у сучасній системі міжнародних відносин. Існує безліч факторів, що впливають на ці міжнародні процеси, серед яких можна виділити релігійний чинник, який відіграє велику роль у житті багатьох народів, питання лише в тому, під яким кутом зору розглядати його роль та прояви у сучасних умовах.

На сьогоднішній день релігія «виросла» до глобального рівня і має вагомe місце у світовій історії та політиці. Одні дослідники розглядають відродження релігії в сучасному світі як реакцію у відповідь народу на будь-які внутрішньополітичні процеси, інші вважають, що її використовують держави для досягнення власних цілей.

Релігія і релігійний фактор є об'єктом дослідження цілого ряду суспільних наук, кожна з яких розглядає релігійну складову суспільного життя під своїм кутом зору, своїми специфічними методами. Предметом дослідження в кожній з них стають ті чи інші сторони, елементи релігії, взаємозв'язок релігійного чинника з різними сферами дійсності.

Актуальність даної дипломної роботи полягає в тому, що останні події на міжнародній арені несуть яскраво виражений характер релігійних процесів у світі. Після закінчення ХХ століття, в якому головну роль в політиці грали капіталізм і соціалізм, у світогляді людей відроджується релігійність. Нині багато хто говорить про відродження такого чинника у світовій політиці та міжнародних відносинах, як релігія. Релігія стала сприйматися інакше і найчастіше виступає як інструмент у світовій політиці. Отже, люди почали сприймати та ставитися до релігії по-іншому.

Роль релігійного чинника у світової політики не тільки давно визнана, але аналізується та враховується при розробці зовнішньополітичних доктрин та проведенні конкретних політичних акцій. При цьому багато дослідників вважають, що успіхи та невдачі політичних акцій визначаються не лише

правильністю чи хибністю застосованої логіки дій, а й дотриманням моральних принципів.

Міжнародна політика, в основі якої лежить спроба отримати перевагу, використовуючи або, навпаки, ігноруючи релігійний фактор, призводить до того, що виграючи в одному, неминуче втрачається в іншому. Таке бачення означає, що врахування релігійного чинника необхідно робити завжди, оскільки він не лише своїм реальною, а й духовною сутністю може здійснювати суттєвий вплив на механізми політичної дії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців, які досліджували особливості впливу релігії на функціонування суспільства, було багато зарубіжних та вітчизняних учених. Серед яких – В.І. Стратюк, П. Галда, С. Гантінгтон, О. Балягузова, В. Гончаренко, Н. Черепанова, О. Коппель, О. Пархомчук, В. Єленський, Г. Кіссінджер та інші.

Питання впливу релігії на міжнародне право прав людини не раз привертало увагу науковців. Деякі аспекти цієї теми вивчали такі вчені: М.В. Левчук, М.О. Медведева, В.В. Баженов, Є.В. Горян, А.А. Дорская, І.І. Лукашук, Д. Шавініна-Калашян та інші. Проте є лише поодинокі публікації з досліджуваної теми українських науковців. Крім того, наявні дослідження мають здебільшого обмежений характер і не враховують особливості впливу християнства та ісламу на міжнародне право прав людини в умовах глобалізації.

Дослідженням геополітичної ситуації сирійської проблеми займалось багато дослідників, серед яких І. Айдрус, В. М. Ахмедов, С. А. Багдасаров, Т. А. Ганієв, А. Джарителлі, Дж. Мальбруно та ін.

Мета дослідження – проаналізувати особливості впливу релігійного чинника на геополітичний конфлікт в Сирії

Об’єкт дослідження – геополітичний конфлікт в Сирії.

Предмет дослідження – аналіз особливостей впливу релігійного чинника на геополітичний конфлікт в Сирії.

Відповідно до обґрунтованої мети дослідження були визначені наступні **завдання**:

1. Визначити сутність терміну «релігійний чинник».
2. Проаналізувати характер впливу релігії на процес формування міжнародних відносин.
3. З'ясувати передумови виникнення сирійського конфлікту.
4. Розглянути проблему вирішення та регулювання геополітичних протиріч на регіональному рівні на прикладі сирійського конфлікту.
5. Дослідити роль релігійного чинника в геополітичному конфлікті у Сирії.
6. Розробити рекомендації стосовно протидії релігійного екстремізму на прикладі сирійської кризи.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становлять загальнонаукові та спеціальні методи, історичний, аналіз та синтез, методи емпіричних досліджень, аксіології та порівняння.

Теоретичну базу дослідження. На сьогоднішній день існує багато зарубіжних та вітчизняних дослідників, які вивчали та аналізували релігійний чинник у політиці та міжнародних відносинах. Основними джерелами даної дипломної роботи стали роботи С. Гантінгтона «Зіткнення цивілізацій» та Б. Єрасова «Культура, релігія та цивілізація на Сході», в яких наголошується на значущості релігії при формуванні цивілізації. Також слід звернути увагу на те, що багато дослідників при вивченні релігійного фактору в політиці акцентують свою увагу на Близькому Сході, серед яких можна виділити Д. Малишеву, Ж. Корма та Б. Долгова.

Структура роботи складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

Розділ 1. Теоретико-методологічний аналіз сутності поняття «релігійний чинник» та його роль в міжнародних відносинах

1.1. Визначення сутності терміну «релігійний чинник»

Висловлювання вчених стосовно повернення релігії у життя сучасних суспільств набуло останнім часом загальноприйнятий характер. Так, на думку відомого американського політолога - Самюеля Гантінгтона: «Кінець ХХ століття став свідком повсюдного відродження релігій (*la Revanshe de Dieu*)» [43, с. 49]. При цьому йдеться не лише про відродження впливу релігії на приватне життя, а й про посилення релігійного чинника у суспільно значущій діяльності людей, зокрема, політиці та міжнародних відносинах.

Релігійний чинник як динамічна система релігійно-філософських поглядів (догматика, теологія, релігійна філософія, що включає різні сучасні філософські ідеї; культ як найбільш стабільний консервативний елемент, особливо у сформованих релігіях; відносини між прихильниками тієї чи іншої релігії, що склалися під час культової діяльності) їхнє ставлення до інших конфесій, різні інститути – церква, секта, деномінація, нові релігійні рухи тощо) є умовою функціонування релігійних організацій та об'єднань у сучасному суспільстві та державі, що впливає на життя суспільства. Як правило, він визначає лояльність громадян державі, консолідує віруючих, вносить інтегруючий та стабілізуючий елемент у суспільне життя держави.

Водночас у переломні моменти історії, у перехідний період, коли недостатньо сильною є сама державна влада, під час соціально-економічної кризи в країні релігійний фактор може дезінтегрувати вплив на суспільне життя, вносити додаткову напруженість у суспільні відносини, сприяти міжконфесійним і міжетнічним конфліктам.

Багато ідей, цінності, установки, пов'язані з релігією, що стають складовою політичної культури. Релігія, будучи частиною національної та історичної традиції народу, пронизує його культурну спадщину, що, звісно, не може не позначитися на характеристиці його політичної культури.

Релігійний чинник (фактор) представлений через набір таких компонентів, як релігія, релігійна ситуація, конфесійна самоідентифікація, релігійні протиріччя, релігійний екстремізм, релігійність (її рівень, ступінь, характер, динаміка), стан релігійної свідомості, релігійна поведінка, релігійна група (громада, об'єднання віруючих).

Зауважимо, що релігійний чинник відіграє велику і значну роль у суспільстві та є базовим елементом при формуванні цивілізації. Багато дослідників вважають, що цивілізація – це сукупність традицій, норм, менталітету та інших культурних особливостей, які встановилися певній території. Також дослідники даної проблематики стверджують, що в основі цивілізації лежить релігія, яка визначає спосіб життя суспільства, звичаї, норми, моральні підвалини і т.п. Таким чином, при вивченні цивілізації багато дослідників насамперед звертають увагу на такий фактор, як релігія, яка є фундаментом цивілізації.

Так, наприклад, С. Гантінгтон виділяє високу значущість релігії у всіх цивілізаціях. Автор у своїй роботі розглядає релігію в якості основної цивілізаційно-утворюючої підстави, і разом з тим головного чинника, що ініціює більшість суспільно-політичних конфліктів. Не зважаючи на суперечливість даного положення, сам факт надання релігійній складовій суспільного буття визначальної ролі у світовій політиці вказує на вагомість релігійного фактору в сучасній моделі світоустрою. Погоджуючись з висловлюванням С. Гантінгтона, Крістофер Даусон писав: «Великі релігії – це підстави, на яких спочивають великі цивілізації» [43, с. 52].

Досліджуючи особливості релігійного чинника, та його впливу на розвиток суспільно-політичних відносин, необхідно визначити сутність дефініції терміну «релігія». Проблема визначення релігії полягає у розгляді її з різних точок зору та підходів дослідників усіх сфер діяльності. Упродовж історичного розвитку суспільства даній проблематиці (визначення сутності терміну «релігія» завжди надавали великого значення філософи всіх

поколінь, а також наукові кола, аж до її обговорення на міжнародних політичних конференціях.

Так, наприклад Г.В.Ф. Гегель вважав, що «релігія – взагалі остання та найвища сфера людської свідомості, чи то думка, воля, уявлення, знання чи пізнання? Вона є абсолютний результат, та область, у яку людина вступає, як і область абсолютної істини» [23].

Політологічні концепції дослідження релігії та її ролі в суспільстві пропонувалися цілим рядом відомих дослідників у другій половині ХІХ — початку ХХ ст. Так, наприклад, Герберт Спенсер (1820-1903) розглядав релігію [39, с. 290] в якості одного з регуляторів суспільного життя в справі підтримки зразків поведінки, але менш значущого у порівнянні з ринком і політичною діяльністю. Еміль Дюркгайм (1858-1917) у своїй роботі «Елементарні форми релігійного життя. Тотемічна система в Австралії»(1912) [19, с. 54] докладно обґрунтував свою головну тезу – релігія є чинником соціальної інтеграції, що виконує в суспільстві якусь необхідну для його існування функцію. Широко відома точка зору К. Маркса (1818-1883), який розглядав релігію [1, с. 14] як важливий соціально-політичний фактор, основними функціями якого в суспільному і політичному житті суспільства є: ідеологічна, бо релігія виправдовує існуючі соціальні порядки і політичну владу, і компенсаторна, бо релігія дає можливість пригнобленим в цьому світі сподіватися на винагороду в майбутньому житті. Надалі соціологічні та політологічні концепції релігії розвивали М. Вебер, Б. Малиновський, Т. Парсонс, Н. Луман, Р. Мертон, а в 60 і роки ХХ ст. – Р. Белл [8, с.316].

У вітчизняній науці чільне місце належить таким дослідникам релігійного чинника як А. Лопухін, Д. Угринович, В. Лопаткін, В.Г. Пивоваров, Г. Закович, аналітичні роботи яких свідчили про серйозну вкоріненість у суспільній свідомості ідей релігійного бачення світу і попереджали про небезпеку форсування атеїстичних зусиль (та ще й за допомогою держави) з пропаганди світського світогляду і світського способу

життя. У радянський період релігія була штучно витіснена на периферію політичного життя. Церкві було заборонено вести будь-яку самостійну соціально-політичну (включаючи благодійну) діяльність. Науковим дослідженням релігії займалося порівняно вузьке коло академічних учених.

У сучасних умовах релігійний чинник виявився в центрі суспільно-політичної уваги. В сучасному суспільстві широко використовуються релігійні символи й сюжети для здобуття привабливого іміджу, у тому числі політичного. Релігія все частіше розглядається як фундамент справжньої моралі, як незамінний засіб морально-духовного відродження нації. Впливу релігійного чинника на політичну стабільність держави, а внаслідок ряду етнополітичних конфліктів, сучасні дослідники приділяють у своїх наукових працях все більшу увагу їх релігійній складовій [31, с.82]. Так, наприклад, в тлумачному словнику С.І. Ожегова релігія визначається як «одна з форм суспільної свідомості – сукупність духовних уявлень, що ґрунтуються на вірі в надприродні сили та істоти (богів, духів), які є предметом поклоніння» [42, с.44].

Таким чином, одні автори визначають релігію, як віру в Бога, інші як трансцендентне явище, треті як форму суспільної свідомості, четверті як сукупність поглядів та уявлень і т.д. Також дехто вважає, що релігія є пережитком минулого, і необхідно переходити до нового – модернізації суспільства. Таким чином, слід зробити висновок, що немає загальноприйнятого визначення релігії і не може бути в силу різного розуміння та осмислення даного терміна. Проте ми можемо запровадити своє визначення релігії, яким вона представляється як система поглядів, цінностей і норм, заснованих на вірі і сприяють об'єднанню людей задля досягнення істини.

Існують різні теорії, виходячи з яких вважають, що релігія є складовою цивілізації. Біля витоків теорії локальних цивілізацій стоїть А. Тойнбі, який класифікує цивілізацію за такими критеріями, як релігія та територіальна ознака. Він виділив 21 цивілізацію: єгипетську, андську, китайську,

мінойську, шумерську, майянську, індську, еллінську, західну, православну християнську, далекосхідну, іранську, арабську, індуїстську, мексиканську, юкатанську та вавілонську. Згідно з висловлюванням А. Тойнбі, географічні особливості, клімат, природне середовище території, де проживає суспільство, впливають на процес формування цивілізації, тобто на риси характеру народу та особливості світогляду.

С. Гантінгтон, який розглядає у своїй роботі «Зіткнення цивілізацій» релігію, як один із елементів, що формують цивілізацію, поряд з історичними та культурними особливостями народу. У ході всієї своєї роботи він наголошував на значущості релігійного чинника в міжнародних відносинах як першопричину конфліктів між цивілізаціями. З чого можна зробити висновок, що релігія є основою формування суспільної свідомості та розвитку суспільства, що згодом проявляється в культурі, менталітеті, і веде до становлення цивілізаційної структури в регіоні.

Серед вітчизняних представників заслуговує уваги праці Б. С. Єрасова, який вважає, що цивілізаційні принципи іноді виражаються у релігійній формі та виявляються більш ефективними, щоб впровадити у суспільну свідомість свої самобутні варіанти, єдності та розвитку. Нерідко духовні лідери держави закликали народ до згуртування та об'єднання задля досягнення спільних цілей» [20, с. 76]. Отже, відповідно до даного висловлювання, географічні особливості будь-якої цивілізації впливають на мислення людини, суспільну свідомість загалом, відбиваються у способі життя і у її поведінці. Так, суспільна свідомість цивілізації складається внаслідок територіального розташування суспільства та, найголовніше, релігійних процесів.

Багато дослідників зазначають, що релігія неспроможна залишатися у початковому варіанті, оскільки на неї впливають історичні події та різні політичні процеси всередині держави. Релігія є «заручницею історичних, макросоціальних процесів» [44], проте зберігаються ті базові установки, які «пройшли випробування» часом і заклалися у свідомості. Відповідно до

твердження Б.С. Єрасова: «кожна релігія набуває у процесі свого дозрівання той образ, який відповідає потребам цивілізації, яка обрала її як основу своєї духовної структури» [20, с. 77]. Так, у світі ми можемо спостерігати, що з усіх цивілізацій, у структурі яких лежить релігія, збереглися східні релігії (синська, ісламська, індуїстська). Інші ж зараз уніфікуються, набуваючи особливостей західної цивілізації. Це пояснюється тим, що процеси глобалізації та інтеграції, що почалися на Заході і мають намір уніфікувати світ за західним зразком, проте Схід сьогодні намагається протистояти цим процесам і зберегти свою ідентичність, відкидаючи західну уніфікацію. Так, наприклад, мусульманська цивілізація прагне протистояти Заходу, бажає, як би відокремитися, проголошуючи у тому числі своє ісламське право, на основі якого прийнято міжнародні декларації серед мусульманських держав. Таким чином, протягом історії релігія зазнавала різних змін, що призвело до становлення нових окремих релігійних напрямів.

Ще однією характерною рисою релігії є її той факт, що іноді вона впливає на виникнення конфліктів як в середині держави (між представниками різних конфесій), так і на міжнародному рівні (між представниками різних конфесій різних держав). Отже, відмінність у релігії, і в цивілізаційній структурі взагалі, веде до протистояння «нас» і «їх». Це протистояння відбивається у світовій політиці, коли цивілізації протистоять між собою, стикаються інтересами, те, про що писав С. Гантінгтон у своїй роботі «Зіткнення цивілізацій».

На сьогоднішній день ми можемо як погодитись з С. Гантінгтоном, так і відкинути його ідеї, оскільки в сучасному світі конфлікти відбуваються не тільки на стику цивілізацій, а й усередині самої цивілізації. Держави, які перебувають в одній цивілізації, більше інтегровані і взаємозалежні. Вони вступають у боротьбу з іншою державою, яка має ідентичні погляди, схожі інтереси, прагнення до лідерства у регіоні. Так, ми можемо сказати, що конфлікт між Іраном та Японією менш ймовірний, ніж конфлікт Ірану із Саудівською Аравією.

Незважаючи на те, що багато держав відійшли від проведення політики з позиції релігії, на сьогоднішній день релігія продовжує виступати як основа суспільної свідомості і бореться за своє збереження на суспільно-політичній арені через створення релігійних об'єднань та організацій, з метою участі у вирішенні нагальних проблем суспільства у формі політичної релігії. Таким чином, релігія розглядається багатьма дослідниками як основа та опора багатьох сучасних цивілізацій, незважаючи на суттєві зміни протягом історії.

Нині у зв'язку з прискоренням процесу глобалізації та розмиття кордонів як держав, так і цивілізацій, дедалі активніше виявляються релігійні настрої міжнародної арені з метою збереження свого статусу у суспільстві та державі. В умовах глобалізації багато країн мають враховувати особливості свого геополітичного положення і поліконфесійного укладу та заради збереження стабільності, не мають права не враховувати релігійні протиріччя між різними етнічними групами населення. Адже саме ці протиріччя є для екстремістських рухів благодатним ґрунтом для ініціації інформаційної війни та розпалювання релігійної ненависті, які в свою чергу можуть перерости на збройне протистояння.

Релігійні суперечності самі по собі, так само як і національні почуття, не можуть бути джерелом інформаційних загроз національній безпеці держави і причиною суспільно-політичних конфліктів. Однак вони здатні створити конфлікт в узагальненому, абсолютному вигляді, що ускладнює подальший компроміс. Збільшення інформаційних загроз, що мають релігійне підґрунтя, веде до посилення релігійної складової інформаційної боротьби та етнополітичних конфліктів сучасності. Дана обставина вказує на неможливість ефективного протистояння інформаційним загрозам, джерелами яких є релігійні організації екстремістського спрямування, без глибоко продуманого системного державного підходу до взаємодії зі ЗМІ щодо забезпечення національної безпеки і до військово-політичного управління інформаційними потоками як у мирний час, так і в період локальних збройних конфліктів.

1.2. Аналіз впливу релігії на процес формування міжнародних відносин

В умовах глобалізації сучасного світового співтовариства значимість міжнародного права суттєво зростає. Будучи частиною світового правопорядку, під впливом глобалізації відбулися якісні та кількісні зміни і в міжнародному праві, які виявляються в зростанні ролі релігійного чинника в міжнародних відносинах. Отже, вплив релігійного чинника в міжнародному праві прав людини набуває особливої актуальності в переломні періоди історичного розвитку. У всіх основних релігій завжди існував загальний моральний знаменник, включно зі взаємною повагою та обліком звичаїв і релігійних традицій один одного. Світові релігії можуть і повинні дати міжнародним відносинам необхідну моральну основу. Отже, стає очевидним, що існує суттєвий взаємозв'язок між релігійним фактором і міжнародним правом прав людини.

Релігія справляє значний вплив на міжнародне право прав людини і на процес гуманізації індивіда в суспільстві. Права людини, регулювання правового становища людини в міжнародному праві є однією з найбільш актуальних проблем сучасності.

Погоджуючись з цим твердженням Ігор Іванович Лукашук, відзначає, що: «права людини загалом – це властиві нам із народження права, без яких ми не можемо існувати як людські істоти. Ідея прав і свобод людини має глибокі історичні корені. Як у давньогрецькій філософії, так і в різних світових релігіях можна знайти принципи, що лежать в основі ідеї прав людини» [30, с. 133].

Аналогічним чином висловлюється В.І. Стратюк, він стверджує, що: «у ХХ столітті, пройшовши через дві найжорстокіших світових війни з величезними людськими жертвами, людство перетворило міжнародне право в досить розвинену систему правових норм. Новим орієнтиром у розвитку міжнародного права стала його гуманізація,

тобто встановлення міжнародного порядку, що забезпечує безпосередню участь народів та індивідів у створенні правових гарантій розвитку людини і людства» [41, с. 122].

Необхідно підкреслити, що релігійний фактор активно впливає на міждержавні відносини через об'єктивні обставини. По-перше, явище глобалізації, наслідками якого є: масова праця та політична міграція; шлюб людей із різних національностей, релігій і держав; міждержавні суперечки; утворення транснаціональних корпорацій тощо. По-друге, явище активного розвитку транснаціональних релігійних мереж – релігійних організацій, які поширились у світі завдяки відкриттю своїх національних філій на основі методів управління та організації, властивих економічним транснаціональним корпораціям. Це стало можливим завдяки процесу релігійної глобалізації, який є активним учасником процесу глобалізації людини.

На сьогоднішній день інформаційні технології генерують зміни не тільки у внутрішній політиці відмінних за рівнем розвитку держав, але й у міждержавних церковних відносинах, у ролі міжнародних організацій, суспільних рухів, фінансових груп, релігійних організацій. Адже релігія як соціокультурний феномен тісно вплетена в «тканину» будь-якого суспільного організму. Саме тому в сучасному світі релігія набуває дедалі більших масштабів впливу. У цьому контексті йдеться мова про буття людини в умовах вкрай неоднозначних і суперечливих глобалізаційних процесів, що відображають, з одного боку, прагнення до стирання будь-яких кордонів, а з іншого – велике бажання за будь-яку ціну зберегти свою національно-культурну, релігійно-конфесійну ідентичність.

Релігійний фактор, відіграючи значну роль під час вироблення засад внутрішньої та зовнішньої політики держав, по-перше, виступає могутнім чинником консолідації; по-друге – суттєво поглиблює конфлікти, уможлиблює ущемлення прав іновірців тощо. Відтак процеси релігієтворення

та інституціоналізації актуалізують їхню регулювальну роль не тільки на національному, але й на міждержавному рівнях [38, с. 152].

На думку В. Баженова: «релігійні та церковні питання здавна посідали значне місце в міжнародно-договірній практиці. В умовах глобалізації світових процесів і зростання тенденцій до взаємозалежності в міжнародних відносинах релігійний фактор виявляє себе як важливий засіб самоідентифікації окремих країн, міждержавних об'єднань і спілок» [4, с. 47].

Автор стверджує також, що: «релігія здатна вплинути на міжнародне право, по-перше, через політику держав; по-друге, через суспільну свідомість, через свідомість вірян, за допомогою їх морального виховання. Впливаючи на мораль, релігія впливає і на право. Саме тому в останні десятиліття ХХ століття в різних країнах світу виникла тенденція до посилення релігійності населення» [4, с. 48].

Згідно з висловлюванням В.І. Стратюка: «релігійне піднесення відбувається симетрично із занепадом ідеологій, що були панівними впродовж тривалого часу, величезними демографічними змінами й посиленням глобалізаційних процесів» [41, с. 155].

Дедалі більше стає міжнародних релігійних організацій і фондів, релігійних партій і рухів, діяльність яких має міжнародний характер. Міжнародні релігійні організації розробляють і ухвалюють свої міжнародні угоди, які, звичайно, не мають нормативно-правової природи, але повинні враховуватися світовою спільнотою й державами під час вироблення нових міжнародно-правових стандартів із питань релігії [4, с. 49].

Водночас розбіжності між релігійними системами мають негативний відбиток і на міжнародному праві. Як зазначає І.І. Лукашук, міжнародне право створювалося більшою мірою на європейській основі з переважною роллю християнства. Що ж стосується права, то

воно не містить норм, які могли б бути неприйнятними для будь-якої з основних релігій, за винятком прав людини [30, с. 432].

Слід відзначити, що на систему міжнародних відносин вплив релігій особливо чітко відстежується на функціональному рівні. Функціональна сутність релігії розкривається через усвідомлення того, що вона дає людям, які їхні життєві потреби задовольняє. У загальних рисах функціональний вияв релігії в міжнародних відносинах, іншими словами, основні функції релігії у зазначеному аспекті є такими:

- світоглядна функція релігії, яка зорієнтована насамперед на визначення місця і ролі людини у створеному Богом світі; саме ця функція визначає мету життя та життєві ідеали віруючих;

- компенсаторна функція релігії, полягає у знятті напруги соціального протистояння, наприклад, через проповідування рівності всіх людей у своїй гріховності (християнство), страждань (буддизм), покірності (іслам). Релігії обіцяють за перенесені у земному світі страждання щасливе і заможне життя в потойбічному світі;

- виконання комунікативної функції релігії в міжнародних відносинах пов'язане з пропагуванням толерантного ставлення до єдиновірців, а в деяких релігіях – і до інших людей, що є однією з умов правдивої інтерпретації позитивного сприйняття людини людиною;

- регулятивна функція релігії в міжнародних відносинах спрямована на здійснення певного управління діяльністю, поведінкою віруючих, впорядкування стосунків між ними [33, с. 25];

- інтегруючу або дезінтегруючу функцію, релігія може виконувати в світовій політиці; в рамках певного віросповідання, як правило, відбувається інтеграція, а в протистоянні різних релігійних учень, конфесій виявляється дезінтегруюча функція;

- функція трансляції культурних надбань у міжнародних відносинах полягає в підтриманні релігійних традицій із системним розвитком інших

галузей культури (архітектури, музики, образотворчого мистецтва, книговидання тощо);

- функція легітимації релігії обґрунтовує, освячує, узаконює або засуджує деякі міжнародні відносини [33, с. 26].

Цей функціональний характер релігії найбільш яскраво проявляється в політичній царині з огляду на те, що релігія та церква мають вагомий вплив на міжнародні відносини та політику зокрема. І незважаючи на те, що релігія та політика відрізняються в контексті причин виникнення, механізмів формування і форм прояву, всі релігійні феномени є певними формами суспільної свідомості, що вирізняються системністю та історичним характером.

Питання взаємозв'язку релігії та політики було актуальним завжди. Їх взаємодію можна простежити практично на будь-якому етапі історичного розвитку починаючи з давніх часів та сьогодення. Не останнє значення в цьому зіграла поява нових світових релігій, таких як:

- буддизм (від VI ст. до н.е.);
- християнство (від I ст. н.е.);
- іслам (від VII ст. н.е.).

Суттєву роль у розвиток державно-церковних відносин на думку В.І Стратюка зіграв Вестфальський мир, який започаткував однойменну систему міжнародних відносин і фактично заклав епоху Середньовіччя, в якій церква відігравала одну з ключових позицій [41, с. 153]. Але вплив релігії на міжнародні відносини не зник, а просто переріс в інше «амплуа».

Важлива роль релігій і в міжнародних конфліктах, як зазначає Олександр Саган, якщо до прикладу брати період 1989–1996 рр., більшість конфліктів, які відбулися в світі, мали внутрішньодержавний характер, який іноді поширювався на міжнародні відносини, і причини більшості з них – саме релігійні або мають релігійні ідеї, протистояння

в собі (як внутрішньогрупове, так і міжгрупове). І зростання напруженості в деяких регіонах світу, таких як Близький Схід, Африка, Балкани тощо, з одного боку, і країн СНД, з іншого боку, деякою мірою пов'язані чи мають у собі релігійний чинник. Більшість конфліктів на цих територіях є локальними та ініціюються певними етнополітичними групами, які мають на меті зміни культурного, політичного, лінгвістичного чи релігійного статусу [36, с. 273].

Важливість цього роду конфліктів та їх значення на арені міжнародних відносин підмітив Самуель Гантінгтон, який розкрив їх у статті в журналі *Foreign Affairs*, а потім у книзі «Зіткнення цивілізацій і перебудова світового порядку» (*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*) 1996 р. Праця викликала найбільший резонанс за всю другу половину ХХ століття, вона по-новому описує політичну реальність наших днів і дає прогноз глобального розвитку всієї земної цивілізації.

Самуель Гантінгтон стверджував, що конфлікти, які матимуть місце в майбутньому, будуть відбуватися не тільки через політичні чи економічні причини, але і через релігійні, культурні та етнічні причини. І будуть відбуватися на кордоні цивілізацій, сам Гантінгтон виділяє наступні цивілізації: західну, конфуціанську, японську, ісламську, індуїстську, православно-слов'янську, латиноамериканську, африканську, буддистську [43, 239].

Погоджуючись з С. Гантінгтоном, дослідник даної проблематики – М. Юргенсмайер, відзначає, що: «конфлікти в майбутнього матимуть цивілізаційний характер, але зсуває акценти у бік релігійного розколу. Продовжуючи думку С. Гантінгтона, М. Юргенсмайер створив свою «цивілізаційну» теорію релігійного націоналізму, що перемиг націоналізм світський. Нині, на думку М. Юргенсмайера, саме релігійний націоналізм (проявом його є підйом фундаменталістських рухів по всьому світі) проявив себе як динамічна та могутня «ідеологія світового ладу» [5].

Одним з вагомих прикладів релігійного націоналізму є ісламський фундаменталізм. Так, на думку вітчизняних науковців – В. Гончаренко та Н.Черепанової, сучасний мусульманський фундаменталізм є безкомпромісним, часто фанатичним слідуванням букві Корану, що трактують «у найбільш непримиренний для «невірних» спосіб» [12, с.56]. На думку авторів, це питання є дискусійним, адже здебільшого мусульманський фундаменталізм може йти на поступки. Якщо проаналізувати історію виникнення ісламського фундаменталізму, то можна прослідкувати, що він пронизує всю історію.

Важливим є той факт, що в історії сучасних міжнародних відносин так само присутній вплив мусульманського фактора на її систему. Прикладом цього можна назвати ІДІЛ, що дестабілізував не лише Східний регіон, але і світове співтовариство зокрема. З 29 червня 2014 р. змінив назву на Ісламська держава – невизнана мусульманська терористична держава (халіфат) і міжнародна терористична, мілітаристська група напряму салафітський джихадизм.

ІДІЛ сформувався як Джамаат аль-Тахід-валь-Джихад у 1999 році, який зобов'язався вірності Аль-Каїді та брав участь в іракському повстанні після вторгнення в Ірак 2003 року. У червні 2014 року група проголосила себе світовим халіфатом і почала називати себе Ісламською державою. Як халіфат, він претендував на релігійну, політичну та військову владу над усіма мусульманами у всьому світі. Його прийняття назви Ісламська держава та ідея халіфату широко піддаються критиці, оскільки Організація Об'єднаних Націй, різні уряди та основні мусульманські групи жорстоко відкидають її державність.

З огляду на це боротьбу з ІДІЛ проводило багато міжнародних організацій та держав світу. Серед міжнародних організацій, що беруть участь у коаліції проти ІДІЛ: Європейський Союз – більшість членів

бере участь; НАТО – 27 членів беруть участь; Рада співробітництва арабських держав Перської затоки – усі шість дійсних членів і два нерегульовані члени (Йорданія та Марокко) беруть участь.

Ідеологія ІДІЛ уособлює радикальний салафітський іслам, сувору пуританську форму сунітського ісламу [49]. Мусульманські організації на зразок групи ісламських мереж (ING) в Америці висловилися проти такого тлумачення ісламу. ІДІЛ пропагує релігійне насильство і розглядає мусульман, які не погоджуються з його трактуванням, як невірних або відступників [50].

Дана організація, керуючись релігійною ідеологією в крайніх виражених її аспектах, підриває не лише становище на території розташування, але і в міжнародній спільноті загалом, дестабілізуючи ситуацію на Сході, наслідки якої чітко простежуються на міжнародній арені.

Автори О. Коппель, О. Пархомчук зазначають, що тенденція до зростання ролі релігійного фактора найчастіше пов'язана зі зростанням ролі ісламського чинника [28, с. 28]. З іншого боку, вітчизняний дослідник В. Єленський розглядає цю тенденцію в ширшому контексті. В. Єленський визначає серед чинників, що сприяли поверненню релігії на арену міжнародних відносин, не тільки події, які розгортаються в мусульманському світі, але і євангелічне пробудження, а також саме підйом католицизму та розвиток і поширення нерелігійних напрямів, бум їх розвитку [21].

Що ж стосується євангелічного пробудження, можна вважати новою точкою відліку обрання в 1976 р. президентом США «народженого згори» Дж. Картера, поява і зміцнення правих консервативних організацій, як наприклад «Моральної більшості». І це, як стверджує Є. Єленський, було «видимим проявом нового маршу євангелістів за домінування над країною, яку вони мали всі підстави вважати своєю». А в 1970–1980-і рр. простежується збільшення ролі релігії у внутрішньо і зовнішньополітичному дискурсі США [22].

Іншим важливим прикладом ролі церкви в політичній системі країни є Російська православна церква в сучасній політиці, яка особливо активізувалась на території України під час Революції Гідності в Україні, отримання Томосу українською церквою. А роль Російської православної церкви в політиці Російської Федерації є значною [28, с. 28].

Спостерігається також істотний вплив конфуціанства, даосизму та буддизму на зовнішню політику КНР. Особливо вагомий вплив на китайську концепцію «глобальної відповідальної держави». І, як зазначає Г. Кіссінджер, ціннісні орієнтири Китаю протягом багатьох років практично не змінилися і дотепер ґрунтуються на морально-етичному вченні конфуціанства [46, с. 23–100].

Відомі релігійні течії – індуїзм, буддизм та дадаїзм вагомо впливають на зовнішню політику Індії. І звичайно, не слід забувати про роль релігійного фактора в етноконфесійних конфліктах [28, с. 28].

Іншим не менш важливим фактором впливу релігії та церкви на міжнародні відносини є католицька церква. Адже остання третина ХХ ст. стала також і добою піднесення в світовому католицизмі. Важливим протягом всієї історії Середньовіччя та навіть сучасності є роль Ватикану та Святого Престолу у міжнародних відносинах. Святий Престол представлений у низці міжнародних організацій. Серед яких: ООН; Міжнародне агентство з атомної енергетики (МАГАТЕ); Рада Європи; ВОО; СОТ; ЮНЕСКО; ОБСЄ; ФАО та інших. Серед найважливіших є участь Святого Престолу в ООН, її спеціалізованих установ та конференцій. Папа Римський Павло VI назвав ООН «відображенням замислу Бога, замислу трансцендентного і повного любові, спрямованого задля прогресу людської спільноти на землі». Представництво Святого Престолу в ООН має статус Постійної спостережної місії. Це означає, що Папський представник у цій

інституції не має права голосу. Нині відсутність права голосу є єдиним, що відрізняє Святий Престол від статусу держав членів ООН [48].

Важливою подією в релігійному житті християнства було прийняття у липні 2004 р. на 59-й сесії Генеральної Асамблеї ООН резолюції, яка підтвердила і закріпила нові права Святого Престолу і додала йому можливостей на додаток до тих, які в нього були і закріпила нові права Святого Престолу в цій організації:

- відтоді вона має право брати участь у загальних дебатах ГА ООН;
- право на відповідь;
- право проведення і поширення власних повідомлень стосовно сесій і роботи ГА ООН;
- право виступати співавтором проєктів резолюцій і рішень, які містять посилання на Святий Престол [48].

Також, крім участі у міжнародних організаціях, важливе місце посідають і двосторонні зв'язки Святого Престолу, які за понтифікату Івана Павла II особливо розширилися та розгорнули систему двосторонніх відносин з різними суб'єктами міжнародного права. Свідченням цього є активна розбудова двосторонніх зв'язків Святого Престолу у чотирьох напрямках:

- встановлення дипломатичних відносин;
- укладення двосторонніх угод;
- здійснення пасторальних та державних візитів Папою Римським;
- двосторонні контакти на високому рівні.

Так, якщо на початку понтифікату Івана Павла II у 1978 р. Святий Престол мав дипломатичні відносини із 89 країнами світу [52, с. 12], то на травень 2007 р. ця кількість уже досягла 176 держав, не враховуючи Суверенного Військового Мальтійського Ордену, Російської Федерації та Організації визволення Палестини, з якими Апостольська столиця має відносини особливого характеру [53]. Варто відзначити, що до кінця понтифікату Івана Павла II, тобто до 2 квітня 2005 р., кількість країн, з якими

Святий Престол встановив дипломатичні відносини, сягнула 174. Втім, уже під час понтифікату Бенедикта XVI ця кількість досягла 176 країн.

Святий Престол має величезний спектр сили в регулюванні світової поведінки та конфліктів. Як приклад можна навести події, коли було обрано понтифіком Івана Павло II, який дезавує комунізм не тільки як політичну систему, але і як онтологічне зло, що підриває і спотворює людську сутність. Тоді Ватикан рішуче пориває з політикою невтручання в міжнародні відносини та бере активний курс на повернення Святого Престолу в світову політику. Наприкінці 1978 року Іван Павло II виступив з першою дипломатичною ініціативою, спрямованою на запобігання війни між Чилі та Аргентиною. І це був перший випадок посередництва Ватикану у вирішенні міжнародного конфлікту з 1885 р., коли було врегульовано спір між Іспанією та Німеччиною за Каролінські острови [21]. А наступного року понтифік уперше відвідує Польщу як Папа Римський, третина Польщі із захватом зустрічала його. І у повідомленні КДБ до Політбюро ЦК КПРС було зазначено: «Багато хто з польських товаришів, спостерігаючи за папським тріумфом, визнають, що ідеологічну битву ми програли» [22].

На думку М.М. Палінчак: «слід звернути увагу і на важливість релігійних діячів та їх вплив на думки та погляди мирян і державно-церковні відносини. Так, у католицькому світі було багато таких осіб, серед них – і вже згаданий Іван Павло II, який був захисником «католицької держави польської нації» [33, с. 60].

Святий Престол сформував нові підходи щодо співпраці з іншими країнами. Адже ще після Другого Ватиканського Собору було рішуче відкинуто концепцію інтегризму, прихильники якої «прагнуть до повної кларикалізації всього життя суспільства і особистості, до абсолютного верховенства церкви над державою – спочатку в окремих країнах, а з часом у масштабі всього світу» [7, с. 64]. Тобто концепція

інтегралів передбачала повернення до середньовічної моделі відносин між світською і церковною владою, яку в умовах зменшення суспільно-політичного впливу Католицької церкви неможливо було б застосувати ефективно. На зміну цій концепції прийшла реформістська, основа якої полягає в тому, що церква має верховенство та незалежність у духовних справах, а держава – у світських. Однак, церква і держава не мають залишатися осторонь одна від одної, а співпрацювати для досягнення блага кожної конкретної людини. Тобто можна стверджувати, що церква відійшла на доктринальному рівні від політичних справ і перейшла на позиції налагодження двосторонньої співпраці що також сприяє становленню і розвитку дипломатичних відносин, налагодженню двосторонньої співпраці, особливо в країнах, де католицьке населення становить більшість. Що ж стосується тих країн, де католики становлять меншість, то успіх Папської дипломатії можна пояснити тим, що Католицька церква за часів Івана Павла II стала більш відкритою та толерантною до діалогу, завдяки чому завоювала прихильність.

Все вище перелічене свідчить про те, що: по-перше, взаємозв'язок між релігійним чинником і міжнародним правом прав людини є очевидним, по-друге – що релігія як мова, додає особливу силу і виразність ідеям у боротьбі з іншими ідеями, як ідентифікаційний маркер величезної демаркаційної сили, особливість, яка має неабияку силу, що може окриляти суспільство та народи на вираження своїх думок та захист їх. І інколи в таких масштабах, які мало хто очікував. З огляду на це, на думку авторів, дивним є ігнорувати чи не звертати уваги на участь релігії в політиці.

Крім того, необхідно пам'ятати, що врахування релігійного чинника є важливим не лише при аналізі міждержавних відносин, але й є базовим в аспекті формування системи міжнародної безпеки. Адже одночасно з розширенням кола спільних для багатьох держав загроз трансформується і система міжнародної безпеки, яка набуває всезагального та багатовимірного характеру, і включає безпеку військову, економічну, політичну, екологічну, інформаційну і релігійну. Тут загрозами є трансформація економічних,

етнічних, релігійних диспропорцій у тому чи іншому регіоні, що з часом стають чинниками виникнення як внутрішніх, так і зовнішніх конфліктів, які, в свою чергу, є безпосередніми загрозами міжнародному миру і безпеці завдяки об'єктивному процесу глобалізації цих загроз і набуття ними міждержавного чи міжнародного характеру.

Деякі з цих елементів вже покладені в основу класичної структури міжнародної безпеки, інші знаходяться у процесі аналізу. Саме до останньої категорії і відноситься міжнародна релігійна безпека, механізм міжнародно-правового регулювання якої також знаходиться нині у стадії формування. Коло об'єктів правового регулювання розширюється завдяки інституалізації на сучасному етапі розвитку міжнародної спільноти нових відносин, які через свою соціальну значущість потребують саме правового врегулювання. У зв'язку з цим міжнародна правова система зараз проходить період становлення ряду нових підгалузей міжнародного права, які мають тенденцію до набуття комплексного характеру.

Зокрема на стадії становлення знаходиться і така підгалузь, як право міжнародної релігійної безпеки – цей напрям все більш прискіпливо розглядається політологами, але, і це очевидно, потребує більш комплексного розгляду із залученням релігієзнавців, богословів, психологів тощо. Адже мова йде про дуже тонку грань між конституційним (для більшості країн євроатлантичної системи) забезпеченням права на свободу думки, совісті та релігії і гарантуванням релігійної безпеки громадян.

Розділ 2. Геополітичний вимір регіональних конфліктів на прикладі сирійського конфлікту

2.1. Передумови виникнення сирійського конфлікту

Сирійський конфлікт на сьогоднішній день може бути визнаний одним із найгостріших з погляду перетину геополітичних інтересів різних держав (як регіональних, так і нерегіональних). Він є одним з найскладніших з точки зору вирішення конфліктів у сучасному світі, оскільки являє собою багатовимірний комплекс протиріч геополітичного, економічного, релігійного, соціально-політичного та ціннісного характеру між цілою низкою держав. Разом з тим, конфлікт у Сирії впливає на всю структуру регіональної безпеки Близького Сходу, а враховуючи військовий потенціал залучених сторін (США, РФ, Туреччина, Ізраїль, Іран, Саудівська Аравія тощо), цілком може вважатися одним з викликів глобальній безпеці.

Історія розвитку та становлення Сирійської Арабської Республіки як незалежної держави, її геополітичне становище та природа передумов сучасної кризи багато в чому нагадує український історичний досвід та сьогоднішні реалії. Відповідно аналіз сирійських подій може стати емпіричною базою для дослідження та вирішення актуальних українських проблем, зокрема характеру зовнішньополітичної безпеки, які надзвичайно актуалізувалися в контексті російської агресії проти нашої держави.

Фундаментальні чинники, що лягли в основу сучасної сирійської кризи, треба шукати насамперед у складній історії цієї близькосхідної країни. Історія арабських завоювань, їх передумов та наслідків, а також питання місця і ролі ісламу в соціокультурних процесах на Близькому Сході детально розглядаються у працях Х. Кеннеді, А. Алі-заде, К. Базілі та Л. Васильєва. Особливості становлення Сирійської держави в період арабської визвольної боротьби проти Османської імперії широко представлені у працях Т. Лоуренса, Б. Ліддел Гарта, Е. Пірбудагової та А. Зубова. Сучасні геополітичні та соціокультурні процеси у регіоні Близького Сходу та,

зокрема, в Сирії аналізуються в працях В. Головченка, В. Шведа, В. Гури та інших. Однак варто наголосити, що хоча близькосхідна тематика є достатньо широко висвітленою у вітчизняній та світовій літературі, фактично відсутні комплексні дослідження, присвячені саме сирійській тематиці, які б одночасно враховували історичні, релігійні, геополітичні та ціннісні аспекти розвитку країни. Разом з тим лише такий підхід може наблизити нас до розуміння природи та передумов сучасної сирійської кризи.

Політичні зміни 2011-2012 років у Північній Африці та на Близькому Сході, які отримали назву «арабської весни», стали початком ще більш глибоких криз та гострих конфліктів у низці арабських країн. Таким конфліктом стала і сирійська криза, що виросла з «арабської весни» і піднялася на регіональний та глобальний рівень. Сьогодні до збройної боротьби між офіційною владою Сирійської Арабської Республіки, опозицією та ісламістськими угрупованнями втягнуто всі провідні держави та світові центри сили, такі як Саудівська Аравія та монархії Перської затоки, Іран, Туреччина, Ізраїль, США та інші країни НАТО, ЄС, Росія, а також сусідні із Сирією арабські країни.

Причини сирійської кризи різноманітні. Це і внутрішні суперечності між різними верствами сирійського суспільства і владою, і економічні проблеми в країні, і етнорелігійні фактори. Отже, проаналізуємо більш детально основні причини конфлікту в Сирії та його розвиток у 2011-2015 роках.

Слід відзначити, що на початку кризи Сирія була у досить стійкому соціально-економічному становищі. Так, ВВП країни з розрахунку на душу населення у 2010 р. становив 5200 дол. США, що перевищувало аналогічний показник у Єгипті та Тунісі, де відбулося усунення чинної влади. Рівень безробіття перебував на позначці 8%, а інфляція – в межах 4%, що було значно нижчим за єгипетські та туніські показники [46, с.110]. У Сирії був розвинений видобуток нафти та газу, виробництво товарів народного споживання, харчова промисловість, туризм. Проте, незважаючи на те, що

Сирія здавалася стійкою до потрясінь, викликаних «арабською весною», у суспільстві назріли досить серйозні проблеми, які значно загострилися під впливом подій 2011 р.

По-перше, однією з причин виникнення даного конфлікту було внутрішньополітичне протистояння. Вища влада та ключові пости в уряді та силових структурах Сирії протягом багатьох років належали представникам правлячої сім'ї Асадів, які одночасно є представниками алавітської релігійної громади. Таке тривале перебування при владі не могло не стати причиною різних зловживань, корупції, розстановки своїх людей на високі посади, що сконцентрувало всю повноту влади в одних руках [18, с. 403]. В результаті в Сирії виник вакуум між владою та суспільством, де влада була усунена та віддалена від реальних проблем та інтересів більшості сирійського народу. При цьому зусилля владної верхівки були спрямовані не на задоволення вимог народу, а на збереження та зміцнення власної влади та придушення проявів інакомислення.

З 2000 року країну очолює президент Башар Асад, який перебуває в Партії арабського соціалістичного відродження (БААС). Він став наступником свого батька, Хафеза Асада, який у 1970 р. захопив владу внаслідок воєнного перевороту та керував країною протягом 30 років. Після приходу до влади, Башар Асад почав проводити політику демократизації, відкритості та гласності, а також ним було вжито низку заходів щодо розвитку ринкової економіки, які дали імпульс для пожвавлення діяльності приватного бізнесу [18, с. 403].

Одним із результатів такої політики стала поява у Сирії різних опозиційних організацій так званих «форумів національного діалогу», до складу яких увійшли як представники сирійської інтелігенції, так і суспільно-політичні діячі. Форуми виступали за лібералізацію економіки Сирії, подальшу демократизацію та створення політичних партій у країні. Проте керівництво Сирії не відгукнулося на ці заклики, побоюючись надмірної лібералізації та можливої радикалізації суспільства, після чого багато

опозиційних організацій почали публікувати свої програмні настанови та виступати за межами країни. Таким чином, у Сирії з'явилася розрізнена опозиція, але вона не була почута чинною владою, що спричинило наростання напруженості.

По-друге, економічні проблеми. Незважаючи на стабільний стан економіки, після оголошення курсу на лібералізацію в Сирії почалися негативні процеси, які неминуче супроводжують суспільство під час переходу до ринкової економіки: зростання безробіття, підвищення цін, збільшення розриву між багатими та бідними верствами населення. Поряд із забезпеченим міським населенням, в країні була велика кількість жителів сільських провінцій, рівень життя яких був дуже низький. Ця маса населення і склала надалі основний контингент тих, хто почав активно протестувати проти поточного економічного та політичного становища в країні.

По-третє, причиною виникнення конфлікту стали також етнорелігійні протиріччя, які ми більш детально проаналізуємо в п.2.2.

Таким чином, в результаті загострення всіх перерахованих вище проблем достатньо було будь-якої події, щоб спровокувати конфлікт. І такий початок було покладено 15 березня 2011 р. в центрі провінції Хауман у місті Дераа, жителі якого вийшли на демонстрації у відповідь на жорстоке поводження сил безпеки з декількома підлітками. Вимоги демонстрантів стосувалися проведення демократичних реформ, скасування надзвичайного стану в країні, поліпшення умов життя громадян [2, с. 306]. Пізніше демонстрації охопили й інші міста та провінції – Хомс, Алеппо, Хама, після чого сили правопорядку почали придушувати виступи із застосуванням зброї. У квітні - травні 2011 р. Башар Асад оголосив про проведення політичних, законодавчих та адміністративних реформ у Сирії – в наслідок чого було скасовано надзвичайний стан, сформовано новий уряд, проведено кадрові перестановки губернаторів та керівників спецслужб, повернено сирійське громадянство кільком сотням тисяч курдів, зроблено низку поступок богословам [45, с. 206].

Однак і ці, і наступні кроки щодо реформування порядку в Сирії, такі, як скасування керівної ролі БААС, створення нової конституції, альтернативні вибори до парламенту та ін. дещо запізнилися та були зустрінуті опозицією прохолодно: вони не змогли зупинити протестний рух, який вимагав уже повної зміни політичної системи та відставки президента Асада. В даній ситуації уряд пішов на конфронтацію з опозицією і почав використовувати регулярну армію для придушення демонстрацій. Опозиція також почала формувати озброєні загони та вступати у бойові зіткнення із сирійською армією. До кінця 2011 р. було створено повстанську Вільну сирійську армію (ВСА).

Сирійська опозиція як одна з головних сил конфлікту спочатку не мала єдиної організаційної структури. Крім того, вона була поділена на внутрішню та зовнішню, закордонну, опозицію. У серпні 2011 р. на з'їзді в Дамаску було утворено «Національний координаційний комітет сил за національно-демократичні зміни» (НКК), який включив до свого складу 13 політичних партій демократичної орієнтації, а також 3 партії, які захищають інтереси сирійських курдів [3, с. 311]. Зовнішня опозиція в жовтні того ж року організувала «Сирійську Національну раду» (СНР), що включила в себе низку закордонних опозиційних угруповань. СНР базувалася в Стамбулі, підтримувався країнами ЄС і НАТО і деякий час вважалася законним представником опозиції. Однак внутрішні розбіжності її членів не дали можливості СНР об'єднати опозицію та впливати на ситуацію в Сирії [17, с. 15].

В серпні 2012 р. протестами та зіткненнями з урядовими військами було охоплено вже всю Сирію, що вимагало від опозиції координації своїх дій. Саме тому у листопаді 2012 р. у столиці Катару Досі було створено «Національну коаліцію революційних та опозиційних сил» (НКОРС), яка також згодом перемістилася до Туреччини. У березні 2013 р. НКОРС отримала офіційне місце Сирії в Лізі арабських держав (ЛАД) «як єдиний законний представник сирійського народу» [40].

Окрім опозиційних угруповань, які вимагали політичних реформ, представники сирійської курдської громади виступали за автономізацію територій проживання курдів. У липні 2013 р. курди оголосили загальну мобілізацію та вступили у зіткнення з ісламськими бойовиками, що вторглися до курдських провінцій, а у листопаді створили власну автономію з центром у м. Камишли.

Ще однією стороною конфлікту в Сирії є озброєні угруповання ісламізму, мета яких – встановлення в Сирії режиму ісламського правління («Фатх аль-Іслам», «Джунуд аль-Іслам», військове крило сирійських «Братів-мусульман» «Ат-Таліа аль-мукатила», «Джабхат ан-Нусра», а також бойовики «Аль-Каїди»). Спочатку дані організації вели збройну боротьбу проти офіційної влади Сирії, але іноді з різних причин угруповання боролися і між собою. Згодом розбіжності між ВСА та ісламістськими угрупованнями призвели до розколу серед збройної опозиції. У вересні 2013 р. частина угруповань вийшла зі складу ВСА та закликала до об'єднання на основі ісламу, а у листопаді було створено «Ісламський фронт» – єдину бойову структуру ісламістів. Таким чином, утворилася третя сила, яка почала вести війну як проти Башара Асада, і проти ВСА. Тим не менш, спільної єдності в лавах ісламістів не спостерігалось і в січні 2014 р. між ними розгорнулися бойові дії, особливу жорстокість у яких виявило угруповання «Ісламська держава Іраку та Леванту» (ІДІЛ), що діяла раніше в Іраку і проголосила створення «Халіфату» на завойованих землях.

До літа 2014 р. ІДІЛ контролювало великі території в Сирії, газові та нафтові родовища та проводило нелюдську політику на окупованих територіях – масові страти, рабську працю, торгівлю людьми, вбивства представників інших релігійних конфесій. Сирійська опозиція поспішила дистанціюватися від ІДІЛ, і НКОРС оголосила їх терористичним угрупованням та своїм головним ворогом поряд із режимом Асада. ІДІЛ стало найнебезпечнішим і найчисельнішим угрупованням у Сирії і до серпня 2014 р. вже контролювало 35% території країни, а її чисельність становила

близько 50 тис. осіб [10, с.203]. По суті, ІДІЛ стало окремим учасником конфлікту, проти якого виступають усі воюючі сторони.

Таким чином, у сирійській конфлікт виявилися залучені і зовнішні сили, які відстоюють у Сирії свої інтереси і використовують той чи інший бік конфлікту реалізації.

Захід в особі ЄС, США та НАТО з самого початку конфлікту почав чинити тиск на президента Башара Асада, звинувачуючи його у жорстокості під час придушення протестних демонстрацій та виступаючи за його звільнення з посади. У цьому використовувалися різні політичні рішення. Так, у травні 2011 р. ЄС ввів санкції проти Сирії та вніс Башара Асада до чорного списку; у жовтні 2011 р., у лютому та липні 2012 р. західні країни намагалися провести через Раду Безпеки ООН резолюції щодо запровадження додаткових санкцій проти Сирії; у травні 2013 р. ЄС ухвалив рішення про скасування ембарго на постачання зброї сирійській опозиції, а 22 червня у Досі на зустрічі 11 країн, т.зв. «друзів Сирії», серед яких були і Саудівська Аравія з Катаром, було прийнято рішення про «забезпечення термінової підтримки бійців сирійської опозиції та доставку військової допомоги через Вищу військову раду повстанців» [46, с. 11]. Крім того, у вересні 2014 р. президент США Барак Обама підписав закон, який дозволяє американським військовим озброювати та навчати бійців помірної сирійської опозиції з метою боротьби з ІДІЛ [54]. При цьому США та НАТО в цілому не виключали питання і про військове втручання у конфлікт, про що йшлося на екстреній нараді постійних членів Ради Безпеки ООН 29 серпня 2013 р., коли Великобританія, США та Франція опинилися «на межі воєнного удару» по Сирії після звинувачення Башара Асада у переході «червоної лінії» та застосуванні хімічної зброї [40].

Поряд із країнами Заходу проти офіційної влади Сирії була налаштована і Туреччина, яка, будучи одним із претендентів на лідерство в регіоні, була зацікавлена в ослабленні Сирії як союзника Ірану, який також прагне зайняти лідерські позиції на Близькому Сході. З перших днів

сирійського конфлікту до Туреччини перейшло близько 12 тис. біженців із районів бойових дій, що негативно вплинуло на сирійсько-турецькі відносини [3, с. 314]. Туреччина також приділяла особливу увагу своїм прикордонним районам, населеним курдами, побоюючись їхньої можливої реакції на події в Сирії. У Туреччині було розміщено бази та табори з підготовки груп озброєної опозиції, а також створено умови для надання їм медичної допомоги.

Були зацікавлені в ослабленні Сирії як іранського союзника і монархії Перської затоки. Вони підтримали сирійську опозицію та використали різні політичні засоби для тиску на чинну владу Сирії. У листопаді 2011 р. ЛАД на своєму екстремому засіданні ухвалила рішення «зупинити участь делегацій із Сирійської Арабської республіки у засіданнях Ліги арабських держав та її допоміжних органів до повного виконання їй зобов'язань щодо вирішення кризи в Сирії» [55]. У лютому 2012 р. на нараді Міністрів закордонних справ ЛАД було прийнято рішення про «припинення всіх форм дипломатичної співпраці з представниками сирійського режиму в державах та міжнародних органах» [56].

У травні 2013 р. ці ж країни підготували проект резолюції, яка засуджує «застосування сирійською владою важких озброєнь, грубі порушення прав людини, обстріли територій сусідніх країн» та вітає створення НКОРС, яка була прийнята на Генеральній Асамблеї ООН [56].

Росія та Сирія мають давні економічні, політичні та дружні відносини. Усі зусилля Росії у сирійському конфлікті було спрямовано на його політичне рішення. Росія неодноразово використала своє право вето при голосуванні резолюцій Ради Безпеки ООН щодо Сирії, що передбачали посилення санкції щодо режиму Асада, була одним із організаторів зустрічей із сирійською опозицією в Женеві в 2012–2014 рр., приймала представників опозиції в Москві у 2011 та 2015 рр. ., стала ініціатором проекту зі знищення хімічної зброї в Сирії у 2013 р., не допустивши військового втручання США. Наприкінці вересня 2015 р. на прохання уряду Сирії Росія надала військову

допомогу Сирії у вигляді підтримки частин сирійської регулярної армії силами військової авіації та завдання авіаударів по терористичним угрупованням [47]. В результаті 27 лютого 2016 року було оголошено про режим припинення вогню між деякими сторонами конфлікту [34].

Іран також є давнім союзником та партнером Сирії на Близькому Сході, і для забезпечення своїх інтересів йому необхідно зберегти режим Башара Асада, який він став підтримувати за допомогою фінансових, політичних та військових засобів. У бойових діях на боці армії Асада брали участь іранські підрозділи з Корпусу вартових ісламської революції та контрольоване Іраном шиїтське угруповання «Хезболла», яке у червні 2013 р. відбило у бойовиків місто Ель-Кусейр [18, с. 420]. При цьому на офіційному рівні Іран почав виступати за абсолютне іноземне військове невтручання у внутрішній сирійський конфлікт.

Таким чином, можна констатувати, що різноманіття причин, що викликали глибоку внутрішню кризу в Сирії, що вилилася в запеклу громадянську війну, в яку виявилися поступово залучені різні зовнішні сили, що мають власні цілі та інтереси, зробило врегулювання сирійського конфлікту дуже складним міжнародним питанням.

Повертаючись до ціннісної складової сирійської кризи, варто наголосити, що конфліктуючі сторони також обстоюють різні позиції, які ще більше ускладнюють пошук шляхів вирішення проблеми. США та країни західної коаліції, виступаючи проти диктатора Асада та терористів ІДІЛ, відстоюють насамперед ліберально-демократичні цінності, які також захищає Ізраїль, дбаючи про безпеку своїх громадян та реалізуючи превентивні дії щодо недопущення зміцнень іранських позицій.

В той же час серед представників «ісламського крила» подібні підходи та прагнення розділяють лише курди, метою яких вже багато десятиліть є побудова власної національної держави. Курди мають помірковані погляди на роль ісламу в соціально-політичному житті, в той час як Туреччина, Катар, а особливо – Саудівська Аравія та Іран – виступають з відверто ісламістських

позицій, що фактично складають основу їх ціннісних уявлень. Окремо в цьому контексті варто згадати «терористичний ісламський фундаменталізм» ІДІЛ, в рамках якого нехтуються усі загальнолюдські цінності.

РФ доєдналася до конфлікту, переслідуючи виключно власні вузькі геополітичні цілі, без урахування будь-якого гуманітарного контексту, тож про ціннісну складову в даному випадку говорити досить складно. Радикальні протиріччя на світоглядному рівні ще більше поглиблюють існуючу кризу та практично зводять нанівець перспективи її вирішення в недалекому майбутньому.

2.2. Релігійний чинник геополітичного конфлікту в Сирії

У сфері міжнародних відносин релігія відіграє не менш важливу роль, ніж роль економіки чи політики. Однак такі події, як, наприклад, сплеск ісламського екстремізму на початку вересня 2012 р. під час громадянської війни в Сирії нагадують світовій громадськості про значущість релігійного фактора, тим більше, що його вплив не обмежується рамками одного регіону.

Зауважимо, що сучасна територія Сирії стала масштабною зоною нестабільності, причини якої спричинені тривалим збройним протистоянням між урядовими силами та об'єднанням в особі релігійних радикалів та опозиції. Істотну роль у цьому конфлікті відіграє саме релігійний фактор, який знаходить своє відображення в радикальній ісламістській ідеології, що пропагується організацією «Ісламська держава», і що веде до формування терористичної ідентичності в регіоні.

Відзначимо, що на початку загострення конфлікту в Сирії, правляча арабо-алавітська меншість (близька до шіїтської течії ісламу) з 2011 р. воювала з арабо-сунітською озброєною опозицією. Пізніше, скориставшись ослабленням центральної влади в Сирії, в регіоні помітно активізувалися радикальні угруповання ісламізму типу «Ісламська держава», «Джабхат ан

Нусра», «Брати-мусульмани» та десятки інших, дрібніших. Отже, конфесійний аспект є ключовим для розуміння внутрішньополітичного розвитку деяких країн Близького Сходу.

Гетерогенні мусульманські громади, а також релігійні меншини протягом століть були важливими акторами історичних процесів, що відбувалися у регіоні. В умовах слабкості та швидкої змінності державних інститутів приналежність до певної конфесійної громади виступала головним маркером ідентичності населення. У Сирії процеси національного будівництва виявилися пов'язані з етноконфесійною ідентичністю навіть більше, ніж у багатьох інших державах регіону. Будучи створеною після Першої світової війни французькими колонізаторами, країна була конгломератом різних, часто ворожих один одному, громад, племен і спільнот. У конфесійному плані сирійське суспільство ділилося на такі громади, як:

- мусульмани-суніти,
- християни різних деномінацій,
- мусульманські неортодоксальні секти – алавіти та друзи,
- а також ряд дрібніших, що становлять у сумі 1-2% від населення, конфесій (ісмаїліти, шіїти-дванадцятники, езиди та інші).

При цьому найбільшу роль в історії незалежної сирійської держави судилося зіграти трьом мусульманським громадам – сунітській, алавітській та друзькій. Вихідці з цих конфесій, на які у сумі припадало до 90% сирійського населення, найбільш брали активну участь у боротьбі за владу в країні, а також становили найбільш помітну частину політичної та економічної еліти Сирії у другу половину ХХ століття. Якщо у період незалежності (1940-е – 1950-е рр.) еліта сирійського суспільства практично повністю складалася із сунітів, то у 1960-ті рр. в. із приходом баасистського режиму у важелів влади виявилися вихідці з конфесійних меншин, головним чином, алавіти та друзи.

У 1970 р. в країні встановилося одноосібне правління Х. Асада, вихідця з алавітської громади. Режим Х. Асада та його сина Б. Асада виявив незвичайну для Сирії стійкість, продовжуючи правити країною, всупереч внутрішнім та зовнішнім проблемам, з 1970 по 2010 роки.

Проте громадянська війна, що почалася в країні у 2011 році, швидко набула комуністичного характеру. У той час, як абсолютна більшість членів антиасадівської опозиції складала араби-суніти, конфесійні меншини загалом зберегли лояльність до чинного президента країни. На поверхню впливли старі міжконфесійні проблеми, а правлячий режим став об'єктом звинувачень у просуванні інтересів виключно алавітської громади, опорі лише на конфесійні меншини, а також дискримінації сунітської більшості.

Слід відзначити, що у конфесійно неоднорідних державах (як наприклад Сирія) конфлікт може бути спровокований і спробою уряду проголосити будь-яку релігію в якості офіційної, що сприймається представниками інших релігій як утиск їхніх політичних прав. Так, наприклад, початок конфлікту між представниками різних релігійних конфесій був викликаний поспішною секуляризацією. Що відбулось в Сирії в 1973 році, коли правлячим баасистським режимом була прийнята світська конституція, що викликала серйозну політичну кризу в країні, з якої влада змогла вийти, тільки включивши до конституції статтю про іслам як про релігію обов'язкову для глави держави.

Сирія є багатоконфесійною державою, де правлячі алавіти становлять лише 12-15% населення країни. Переважна більшість громадян Сирії – мусульмани-суніти (70%). Християни, які підтримують чинну в Сирії владу, становлять 10% населення, решта – це представники інших конфесій [15].

Алавітське вчення – дуже складне та закрите, проте воно має спільне коріння з шійзмом. Тому правляча верхівка Сирії має тісні зв'язки з Іраном, що не може не викликати невдоволення у сунітської більшості. У початковий період президентства Б. Асада у країні активізувалася діяльність сирійського

відділення «Братів-мусульман», які у 2002 р. провели з'їзд у Лондоні та закликали до політичної боротьби із сирійським режимом.

Ще однією проблемою Сирії – це курди, які проживають у північних провінціях країни загальною кількістю близько 4 млн. чол., що становить 5% населення країни. Сирійська влада завжди намагалася не допустити жодних рухів курдів за незалежність чи автономію, багато хто з курдів не мали сирійського громадянства або мали статус «незарєєстрованого», що не дозволяло їм користуватися правами громадянина Сирії в повній мірі. Курди періодично влаштовували зіткнення з владою, як, наприклад, у 2004 р. у м. Камишли, де внаслідок заворушень на футбольному матчі почалися протестні демонстрації курдів, у яких було вбито 14 осіб, а понад сто отримали поранення [15]. Загалом курдська проблема завжди була актуальна для офіційного Дамаска.

В результаті загострення всіх перерахованих вище проблем достатньо було будь-якої події, щоб спровокувати конфлікт. І такий початок було покладено 15 березня 2011 р. в центрі провінції Хауман у місті Дераа, жителі якого вийшли на демонстрації у відповідь на жорстоке поводження сил безпеки з декількома підлітками. Вимоги демонстрантів стосувалися проведення демократичних реформ, скасування надзвичайного стану в країні, поліпшення умов життя громадян [2, с. 306]. Пізніше демонстрації охопили й інші міста та провінції – Хомс, Алеппо, Хама, після чого сили правопорядку почали придушувати виступи із застосуванням зброї. У квітні - травні 2011 р. Башар Асад оголосив про проведення політичних, законодавчих та адміністративних реформ у Сирії – в наслідок чого було скасовано надзвичайний стан, сформовано новий уряд, проведено кадрові перестановки губернаторів та керівників спецслужб, повернено сирійське громадянство кільком сотням тисяч курдів, зроблено низку поступок богословам [45, с. 206].

Ще однією стороною конфлікту в Сирії є озброєні угруповання ісламізму, мета яких – встановлення в Сирії режиму ісламського правління. З

перших днів конфлікту в країну почали прибувати бойовики, які згодом влилися в ВСА або утворили власні збройні формування. Найвідоміші та найчисленніші з них – це «Фатх аль-Іслам» («Перемога ісламу»), «Джунуд аль-Іслам» («Солдати ісламу»), військове крило сирійських «Братів-мусульман» «Ат-Талія аль-мукатила» («Авангард, що б'ється»), «Джабхат ан-Нусра» («Фронт перемоги»), а також бойовики «Аль-Каїди». Здебільшого члени цих угруповань – найманці з різних країн світу.

Спочатку вони вели збройну боротьбу проти офіційної влади Сирії, але нерідко траплялися випадки, коли з різних причин угруповання боролися і між собою. У ході ведення бойових дій ісламісти вчинили численні терористичні акти, серед яких напади на військовослужбовців та державні установи, вибухи на нафтопроводах, залізниці, вбивства та захоплення у заручники мирних громадян. Проте самі бойовики намагалися надати своїм діям політичного контексту. На початку 2012 р. було створено Бюро з координації дій між ВСА та СНР з метою «зміцнення координації та досягнення найкращої ефективності сирійської революції» [27].

Згодом розбіжності між ВСА та ісламістськими угрупованнями призвели до розколу серед збройної опозиції. У вересні 2013 р. частина угруповань вийшла зі складу ВСА та закликала до об'єднання на основі ісламу, а у листопаді було створено «Ісламський фронт» – єдину бойову структуру ісламістів. Таким чином, утворилася третя сила, яка почала вести війну як проти Башара Асада, і проти ВСА. Тим не менш, спільної єдності в лавах ісламістів не спостерігалось і в січні 2014 р. між ними розгорнулися бойові дії, особливу жорстокість у яких виявило угруповання «Ісламська держава Іраку та Леванту» (ІДІЛ), що діяла раніше в Іраку і проголосила створення «Халіфату» на завойованих землях.

Таким чином, різноманітність конфесійних поглядів представників громадян Сирії, одночасно з політичними та економічними факторами стали причинами виникнення громадянської війни, яка тривала 10 років. А це в

свою чергу підкреслює значимість релігійного фактора як в побудові міжнародних відносин, так і налагоджені взаємовідносин в середині країни. На прикладі сирійської кризи стало очевидним, що представники деяких радикальних релігійних (наприклад, ІДІЛ) течій несуть істотну загрозу як у своїй країні так і за її межами. А це в свою чергу потребує розробки та впровадженню заходів, націлених на протидію релігійному екстремізму.

Розділ 3. Шляхи подолання конфлікту в Сирії

3.1. Проблема вирішення та регулювання геополітичних протиріч на регіональному рівні на прикладі сирійського конфлікту

Одним з найважливіших і неоднозначних питань, пов'язаних із сирійським врегулюванням, є роль Організації Об'єднаних Націй, покликаної організувати взаємодію членів міжнародного співтовариства щодо вирішення конфліктів на основі принципів її Статуту та норм міжнародного права. Саме ООН є «охоронцем» та гарантом таких найважливіших, записаних у Статуті ООН принципів, як суверенітет та незалежність держав, відмови від застосування сили у міжнародних відносинах, невтручання у внутрішні справи.

Засновники ООН, розробляючи правову базу Організації та заглядаючи у майбутнє, намагалися створити міцний та довговічний фундамент нового світопорядку, який забезпечував би свободу та незалежність народів, поставивши поза законом війну як врегулювання міждержавних суперечок. В основу нової архітектури світоустрою було закладено принцип суверенної рівності всіх миролюбних держав. Саме його виконання мало гарантувати мир та безпеку, і саме він залишається основою сучасного міжнародного права. Однією з ключових норм є невтручання у внутрішні відносини країн. Її дотримання гарантує стабільний, поступальний розвиток країн у правовому полі, страхує їх від антиконституційних потрясінь і, зрештою, служить інтересам урегулювання найбільш гострих глобальних та регіональних проблем.

ООН має бути заслоном на шляху тих, хто просуває концепції одностороннього втручання у внутрішні справи держав, створює ззовні різного роду «демократичні революції», що призводять насправді до широкомасштабних порушень прав людини та до дестабілізації обстановки в цілих регіонах.

Отже, необхідно проаналізувати ту роль, яку відігравала ООН у сирійських подіях. Як взаємодіяли в її органах держави-члени, який порядок денний просували, як поведився Генсекретар, Секретаріат ООН та агентства ООН. Адже не є секретом, що деякі співробітники ООН у своїй роботі чітко дотримуються принципу нейтральності, який має визначати діяльність міжнародного чиновника, а багато хто, на жаль, є провідниками лінії своїх урядів. Реалізація національного порядку денного західних держав за допомогою «своїх» людей у Секретаріаті ООН, на жаль, сьогодні – явище нерідке. Тим більше з огляду на засилля в Секретаріаті представників цих країн. Переконаність у тому, що ООН для того й існує, щоб «допомагати» здійснювати свої геополітичні стратегії, остаточно визріла у 1990-х рр., за умов однополярного світу та абсолютної гегемонії США у міжнародних справах. Звичайно, під вагою реалій, що об'єктивно складаються, вона з часом піде.

Саме на взаємодії між державами відносно сирійського питання в ООН чітко проявилися всі ознаки багатополярності, яка створилася на сучасній міжнародній арені. Неприйняття зростаючим числом держав поведінки США, які прагнуть самотужки займатися політичним інженерингом і скидати режими там, де заманеться, їх незгода з логікою «прийшов, побачив, переміг», принципова позиція Росії і Китаю за необхідності протидії вседозволеності на світовій арені – все це не дозволило Заходу використати ООН для чергової авантюри зі зміною режиму, «прикритися» авторитетом Організації для надання «законності» нелегітимним діям. Саме тому в ході сирійських подій лунало так багато нарікань західних держав про «неефективність ООН», про «шкоду» права вето, про «невірні» пріоритети порядку денного Організації. Ці слова – реакція США та їхніх союзників на об'єктивну реальність, яку вони не бажають усвідомити: ООН – не інструмент досягнення кон'юнктурних цілей, а майданчик для взаємоповажного діалогу, колективного пошуку балансу інтересів та вироблення компромісів.

Таким чином, аналіз діяльності Ради на сирійському напрямі має особливе значення. У разі, коли у подіях у САР дедалі активнішу роль грали країни регіону – не члени Ради Безпеки ООН (Іран, Туреччина, КСА, Катар та ін.), виникало питання про те, наскільки дискусії в рамках Ради та приймалися в ній рішення відповідають політичному розстановці сил на міжнародній арені і, відповідно, як це впливає на можливості їх імплементації.

РБ ООН відіграла важливу роль у врегулюванні кризи в САР. Починаючи з 2011 по кінець 2017 року ООН було прийнято 22 резолюції щодо різних аспектів сирійського «досьє»: щодо хімічної демілітаризації САР; режим припинення бойових дій; модальності політичного процесу під егідою ООН; гуманітарному сприянню населенню. Варто зазначити, що Рада вийшла за рамки свого мандата і – з подачі західної «трійки» (Великобританія, США, Франція) – розглядала питання, не пов'язані безпосередньо з тематикою миру та безпеки (правозахисні, гуманітарні питання та ін.). Це стало відображенням загальної політики країн Заходу щодо розмивання мандату РБ ООН. У цьому контексті варто згадати засідання «за формулою Арріа» – неформальні консультації Ради із застосуванням гнучких процедур, на них запрошувалися, зокрема, експерти із Незалежної комісії з розслідування у Сирії, проти заснування якої у січні 2013 р. виступила Росія. Ще один приклад – регулярні брифінги у СБ ООН заступників Генсекретаря ООН із Сирії (А. Амос, С. О'Брайєна, М. Лоукока) з тематики доставки гуманітарної допомоги населенню. Цей аспект слід розглядати в контексті спроб Заходу зберегти своє домінування на світовій арені.

На початку конфлікту в САР США та їх союзники, які оголосили про нелегітимність правлячого режиму, спробували використати РБ ООН з метою отримання правової основи щодо лінії на повалення Б. Асада. Спроби затвердження відповідних проектів резолюцій та дуже агресивна реакція на протидію такої лінії з боку Росії політизувала роботу РБ ООН, призвела до

накопичення недовіри між його членами, відсутності належного аналізу глибинних причин загроз, що виникали, відмовою від обміну інформацією та інших форм співпраці. Протягом усієї кризи на Росію чинився безпрецедентний тиск.

Антагонізація в рамках РБ ООН була не в останню чергу обумовлена можливостями країн Заходу, що скорочуються. Мова, перш за все, йдеться про неготовність Вашингтона до здійснення силової операції з повалення Б. Асада в обхід РБ ООН. Відповідний досвід США мали в Іраку 2003 р., коли американці застосували силу без прямої санкції Ради, а також у Лівії, де проявилися гуманітарні наслідки розширювального тлумачення США та НАТО резолюції РБ ООН 1973 (2011 р.) [57]. У зв'язку з цим Вашингтон та його союзники дотримувалися лінії на бажаність отримання санкції з боку РБ ООН за свої дії. У сирійському контексті завдання полягало в тому, щоб домогтися прийняття силової резолюції СБ за Главою VII Статуту ООН з будь-якого приводу: порушення прав людини, деградація гуманітарної ситуації, застосування хімічної зброї, необхідність забезпечення перехідного правосуддя та ін. Наступним кроком стала б констатація західної «трійкою» невиконання рішення Ради та подальше прийняття РБ нової резолюції щодо проведення військової операції. У зв'язку з цим пропоновані Заходом документи об'єднували незбалансованість сигналів сторонам конфлікту, односторонню критику влади САР та автоматичне покарання Дамаска у разі невиконання резолюції, передбачене в текстах.

Росія, зі свого боку, намагалася діяти ініціативно. На початку сирійських подій Москва запропонувала проект резолюції із засудженням будь-якого насильства в Сирії, закликом до міжнародної спільноти працювати з сторонами конфлікту для припинення вогню та початку переговорів. У липні 2012 р. Росія розробила проект, що містив кроки з деескалації ситуації: Місія ООН зі спостереження в Сирії мала розробити спеціальний план щодо припинення насильства в кожному охопленому військовими діями районі Сирії [57]. Західні держави, однак, виявилися не

готовими до роботи за російськими пропозиціями, що накладали на них зобов'язання щодо роботи зі збройною опозицією. Також західна «трійка» відкинула пропозицію Росії прийняти окрему резолюцію на підтримку Женевського комюніке 2012 р., яка надавала йому обов'язкового характеру. Потрібні були місяці, щоб РБ ООН схвалила його. Не отримала підтримки і російська ініціатива щодо прийняття наприкінці 2016 р. резолюції РБ ООН щодо вирішення проблеми Східного Алеппо, яка зажадала від збройної опозиції відмежуватися від «Джабхат ан-Нусри».

Коллективні позиції Заходу в РБ ООН були сильнішими, ніж у Росії. Наприклад, для США, Великобританії та Франції не було потреби застосовувати право вето за російськими проектами резолюцій, які не набирали необхідних дев'яти кількості голосів на підтримку. Незважаючи на політизацію роботи РБ ООН та високий рівень конфронтації, було узгоджено низку важливих резолюцій з різних аспектів сирійського «досьє»: політичним, гуманітарним, на тему боротьби з тероризмом та інших.

Намагаючись просунути рішення щодо Сирії, 16 лютого 2012 року Генеральна Асамблея ООН ухвалює резолюцію, яка повторила практично всі положення останнього проекту, висунутого на розгляд у РБ ООН. Під час голосування Росія, Китай та ще 17 країн утрималися, вважаючи документ незбалансованим. Ще більший розкол у позиціях спостерігається, коли Росія та Китай відмовилися прийняти запрошення на зустріч так званих «друзів Сирії» 24 лютого в Тунісі, пояснюючи це тим, що запрошувати лише представників сирійської опозиції та ігнорувати чинну владу є недоцільним. У підсумковій декларації конференції «друзів Сирії» було визнано законну владу Сирійської Національної ради, сирійське керівництво було покликане до припинення насильства для можливості надання гуманітарної допомоги. Також усі учасники конференції взяли до уваги нещодавній запит ЛАД, наданий в ООН, щодо формування спільних сил ООН та ЛАД щодо підтримки миру в Сирії. ЄС також визнав легітимність Сирійської Національної ради.

Наступним етапом у вирішенні сирійської кризи стає домовленість з ООН щодо організації спільної гуманітарної місії, а також візит спеціального представника ООН та ЛАД до Сирії Кофі Аннана до Дамаску для зустрічі з Асадом та представниками опозиції, пошуку мирних способів урегулювання конфлікту.

Ініціативу Кофі Аннана було підтримано ЄС. А президент Сирії погодився сприяти їй, наголосивши, однак, на неможливості діалогу доти, поки на території країни орудують терористи. Тим часом Росії та ЛАД вдалося погодити позицію щодо Сирії, яка складалася з п'яти основних пунктів:

- припинення будь-якого насильства;
- створення неупередженого механізму моніторингу;
- ніякого зовнішнього втручання;
- безперешкодна доставка гуманітарної допомоги всім сирійцям;
- підтримка місії Кофі Аннана [25, с. 243].

21 березня 2012 року РБ ООН ухвалила заяву, в основу якої було покладено план із врегулювання кризи в Сирії, запропонований Кофі Аннаном. Це факт свідчить про зближення позицій країн – членів СБ. Документ був пом'якшений, з нього було виключено різкі засудження уряду Сирії та заклики до Башара Асада про відставку. Незважаючи на те, що документ не має юридичної сили, він дозволив виробити спільну позицію.

Одним із перших реальних результатів плану Кофі Аннана стало припинення вогню між урядом та опозицією вранці 12 квітня 2012 року. Настало тендітне перемир'я, яке було порушено того ж дня – на вулицях продовжилася стрілянина, з'явилися нові жертви. У країнах Заходу заговорили про провал місії Кофі Аннана, адже по суті жодного з положень плану дотримано так і не було. Постала необхідність пошуку нового рішення.

14 квітня РБ ООН одноголосно схвалила проект резолюції щодо Сирії. Було схвалено пропозицію Кофі Аннана щодо введення в країну неозброєної групи спостерігачів ООН. Цього разу Росія та Китай не зустріли у проекті

положень, які раніше змушували застосовувати їхнє право вето. Вже 16 числа до Сирії прибула перша група спостерігачів для моніторингу за виконанням плану спеціального представника ЛАД та ООН. Внаслідок кількох днів спостережень було виявлено, що жодна зі сторін не дотримується перемир'я, а Пан Гі Мун звинуватив президента в Сирії у застосуванні сили та небажанні припиняти боротьбу. Вже 21 числа СБ приймає наступну резолюцію, яка збільшує кількість спостерігачів з 30 до 300 і продовжує термін їхнього перебування до трьох місяців мінімум.

Слід відзначити, що в цей період продовжилися дипломатичні баталії щодо вирішення сирійської кризи – взаємні спроби Заходу та РФ із КНР змінити позиції один одного не принесли жодних плодів. Більше того, ситуація загострилася скандалом навколо збитого турецького літака, а також постачання РФ зброї до Сирії. Ситуація залишилася незмінною, а президент Башар Асад визнав, що в країні триває війна з усіма її атрибутами та проявами.

На початку липня 2012 року в Женеві відбулася міністерська зустріч стосовно питання по конфлікту у Сирії. Ухвалене за підсумками зустрічі комюніке рекомендує створення перехідного уряду за участю всіх зацікавлених сторін для перетворення Сирії на демократичну державу, що гарантує повне дотримання прав людини. А 19 липня відбулося чергове засідання Ради безпеки ООН, на якому Росія та Китай знову скористалися правом вето, блокувавши ухвалення резолюції, яка передбачала запровадження жорстких санкцій проти Сирії. Наступного дня Рада Безпеки ухвалила резолюцію, яка продовжує мандат місії зі спостереження за припиненням насильства в Сирії (МООННС) на 30 днів, але не передбачає можливості військового втручання та введення санкцій.

На початку січня 2013 року президент Башар Асад висунув власний план щодо врегулювання ситуації шляхом проведення нових виборів у країні, однак піти на всеосяжний діалог він був готовий лише за умови припинення тиску «ззовні». Ініціатива Б. Асада була позитивно зустрінута його

прихильниками, але решта світу відреагувала інакше – США та європейські країни назвали план черговою спробою Б.Асада утримати владу. Як уже було зазначено у першому розділі, вибори 2014 року Б. Асад виграв, проте ситуація в країні продовжувала розпалюватися. Отже, президент Сирійської Арабської Республіки не прагне скласти з себе повноваження на угоду Заходу та деяким арабським країнам.

На міжнародному рівні також не можуть домовитися – прихильники початку озброєної місії в Сирії та її противники, як і раніше, продовжують дипломатичні баталії. У разі ескалації обстановки у Сирії в 2016 році Президент РФ В.В. Путін прийняв рішення допомогти нинішньому політичному режиму в Сирії у боротьбі з терористичною організацією «Ісламська держава», яка заборонена в Росії. Згідно з висловлюванням Президента РФ, головне завдання російської операції в Сирії полягає в тому, щоб стабілізувати законну владу та створити умови для пошуку політичного компромісу.

З урахуванням зовнішньополітичних пріоритетів РФ на Близькому Сході інтереси Росії можна також кваліфікувати таким чином у контексті сирійського конфлікту: для російської держави важливо заявити про себе як про важливого гравця міжнародних відносин, у тому числі й у близькосхідному регіоні; боротьба з міжнародним тероризмом в особі Ісламської держави. В сирійському конфлікті Росія дотримувалася трьох основних позицій щодо вирішення сирійського питання:

- Зміна влади в Сирії може відбутися тільки в легітимному порядку та при врахуванні думки сирійського народу;

- іноземні сили не повинні вдаватися до військового втручання, а також сприяти опозиції фінансами, озброєннями та людьми;

- заборона на введення санкції проти Сирії, які можуть вплинути на її економіку і, як наслідок, призвести до погіршення гуманітарної ситуації в країні.

Досліджуючи основні позиції країн стосовно врегулювання Сирійської кризи, необхідно підкреслити, що кожна країна намагалась в даній ситуації дотримуватись власних інтересів (таблиця 1) [29].

Таблиця 1

Позиція країн стосовно вирішення Сирійської кризи

Назва країни	Позиція ключових гравців на міжнародній арені в Сирійському конфлікті
Росія	<p>1) Блокує в Раді Безпеки ООН всі резолюції, спрямовані проти Асада, і продовжує, незважаючи на міжнародну критику, забезпечувати його армію зброєю.</p> <p>2) Має намір зберегти за собою ключову військово-морську базу в Тартусі, яку вона орендує у Сирії, оскільки це єдина середземноморська база, якою може користуватися російський Чорноморський флот. У розпорядженні Росії перебуває також база ВПС в Латакії, де проживають переважно алавіти.</p> <p>3) Російська авіація розпочала бомбардування позицій бойовиків як "Ісламської держави", так і, за висловом Москви, "всіх інших терористів". При цьому повідомляється, що удари були завдані і по позиціях угруповань, які підтримує Захід. При цьому сам президент Путін підкреслює, що у цього конфлікту може бути тільки політичне рішення.</p>
США	<p>1) Звинувачують президента Асада в тому, що він несе персональну відповідальність за масштабні злочини, і тому, з точки зору Америки, він повинен покинути свій пост. При цьому Вашингтон згоден з тим, що для закінчення війни і формування перехідної адміністрації необхідний переговорний процес.</p> <p>2) Підтримують головний опозиційний альянс Сирії - Національну коаліцію, і надають обмежену військову допомогу "поміркованим" повстанцям.</p> <p>3) З вересня 2014 року США у складі міжнародної коаліції завдають ударів з повітря по бойовиках ІД та інших угруповань джихадистів у Сирії.</p> <p>4) Однак американці уникають здійснювати удари в інтересах Асада і не втручаються у військові дії, які армія Сирії веде проти бойовиків.</p> <p>5) При цьому американська програма з підготовки та озброєння 5000 сирійських ополченців, які потім билися б із джихадистами ІД, ганебно провалилася: до лінії фронту дісталися буквально одиниці бійців.</p>
Саудівська Аравія	<p>1) Сунітське королівство вважає, що президент Башар Асад не має права брати участь у вирішенні сирійського конфлікту і має</p>

	<p>відмовитися від влади на користь перехідної адміністрації, в іншому разі його слід усунути силою.</p> <p>2) Ер-Ріяд є головним постачальником військової та фінансової допомоги цілій низці угруповань, включаючи бойовиків-ісламістів. Саудівці завжди закликали ввести зону, заборонену для польотів сирійської військової авіації, в інтересах захисту мирного населення.</p> <p>3) Керівництво Саудівської Аравії було обурене рішенням адміністрації Барака Обама не втручатися у військовий конфлікт в Сирії після застосування в 2013 році хімічної зброї, відповідальність за що багатьом поклав тоді на Башара Асада.</p> <p>4) Згодом влада в Ер-Ріяді, занепокоєна військовими перемогами "Ісламської держави" і зростанням популярності цього угруповання серед певної частини населення Саудівської Аравії, погодилися приєднатися до західної коаліції, яка веде повітряну кампанію проти Ісламської держави.</p>
Туреччина	<p>1) Від самого початку заворушень у Сирії турецька влада різко критикували режим Асада.</p> <p>2) За словами президента Туреччини Реджепа Таїпа Ердогана, сирійці "не можуть терпіти диктатора, дії якого призвели до загибелі 350 000 людей".</p> <p>3) Туреччина є головним партнером сирійської опозиції і вже розмістила у себе майже 2 млн біженців. Однак політикою турецької влади, що дозволяє транзит через свою територію бойовиків, зброї та біженців, користуються іноземні джихадисти, які прагнуть приєднатися до ІД.</p> <p>4) Туреччина дозволила коаліції на чолі зі США використовувати свої авіабази для ударів по силах ІД у Сирії після потужного вибуху, організованого джихадистами на території Туреччини в липні 2015 року.</p> <p>5) При цьому Анакара виступає проти підтримки західної коаліцією "Загонів народної самооборони" сирійських курдів (YPG), які є крилом забороненої в Туреччині Робітничої партії Курдистану (РПК), яку ЄС і США також зараховують до терористичних організацій.</p>
Іран	<p>1) Іран, регіональний оплот шиїтів, щорічно витрачає мільярди доларів на підтримку алавітського режиму Асада, відправляючи до Сирії військових радників, надаючи кредити і продаючи зброю з великою знижкою.</p> <p>2) Асад залишається головним союзником Ірану в арабському світі, а через Сирію йдуть поставки зброї ліванським ісламістам - руху Хезболла. Саме Іран спонукав керівництво Хезболли прийняти рішення про відрядження на захід Сирії бойовиків для допомоги військам Асада.</p>

	<p>3) Іранські та іракські ополченці, які стверджують, що лише захищають шіїтські святині, насправді активно воюють на боці сирійських військ.</p> <p>4) Іран також запропонував мирне вирішення сирійської кризи, кульмінацією чого мають стати вільні багатопартійні вибори. Проте Іран поки що не брав участі у багатосторонніх і наразі безрезультатних мирних переговорах щодо Сирії, які проводяться під егідою ООН.</p>
--	--

Станом на сьогоднішній день, Сирійський конфлікт, у який вплуталися інші країни Близького Сходу, Росія, Туреччина і Захід, переріс у найгострішу гуманітарну кризу сучасності. Конфлікт фактично заморожений, з березня 2020 року бойові дії майже не ведуться. Однак, й досі немає політичного врегулювання даної кризи, отже не можна вважати війну завершеною.

Країна поділена на чотири зони впливу. Асад контролює дві третини сирійської території (для порівняння - у 2013 році під контролем Асада перебувала одна п'ята країни), зокрема усі вісім головних міст - Дамаск, Алеппо, Хомс, Хама, Латакія, Тартус, Дераа і Дейр-ез-Зор. На цих територіях проживає приблизно 12 мільйонів людей із 17-мільйонного населення повоєнної Сирії. Ще майже 7 мільйонів сирійських біженців розкидані по різних країнах світу.

Решта країни поділена на три частини - північний схід перебуває в руках курдської коаліції, яку підтримують США. Це приблизно чверть країни і 80% усіх природних ресурсів. Північний Захід контролюють повстанські угруповання, пов'язані з Туреччиною, - територію на захід від Алеппо і ділянку кордону від Тель-Аб'яд до Рас ель-Айн. В Ідлібі досі залишаються повстанські сили, серед яких джихадисти угруповання «Хайат Тахрір аш-Шам», пов'язаного з «Аль-Каїдою». Там же присутні і турецькі сили.

Як зазначає експерт Вашингтонського інституту і доцент Ліонського університету Ліон-2 Фабріс Баланш: «Асад майже не контролює кордон - лише 15% сухопутного кордону підконтрольні сирійській армії, решта - в

руках зовнішніх гравців. Те ж саме відбувається з морськими і повітряними кордонами.»

Попри періодичні публічні заяви про завоювання усієї Сирії, Дамаск, схоже, згоден підкоритися грі іноземних держав і зберегти обмежений суверенітет над зменшеною територією протягом тривалого часу. Навіть якщо американські війська повністю підуть зі сходу, країна залишиться в руках країн, задіяних у врегулюванні конфлікту в рамках Астанинського процесу, - Росії, Туреччини та Ірану, - тому в Асада немає вибору в цьому питанні [14].

Війна в Сирії триває так довго з кількох причин, але одна з головних - залученість до конфлікту міжнародних гравців. Доля Сирії давно не в руках сирійців, а ключі до вирішення конфлікту ділять між собою зовнішні сили. Як каже експерт дослідницького центру «Conflict Intelligence Team (CIT)» Кирило Семенов: «Сторони перебувають у глухому куті, наприклад, навколо Ідлиба, де розгорнуті турецькі війська, і де будь-яка ескалація загрожує прямим зіткненням Росії та Туреччини.» [14].

Те ж саме відбувається на сході Сирії, де крім американських військ присутні й турецькі, й російські військові, відповідно будь-яке зіткнення в цьому регіоні загрожує перерости у відкритий конфлікт між цими провідними світовими і регіональними столицями, що наразі не вигідно нікому.

Підводячи підсумки, відзначимо, що виходи з Сирійської кризи два – або дипломатичне врегулювання, або заморожування нинішньої ситуації на довгі роки.

3.2. Розробка рекомендацій стосовно протидії релігійного екстремізму на прикладі сирійської кризи.

В останні десятиліття європейські країни зіштовхнулися із серйозною загрозою з боку різних ісламістських екстремістських та терористичних організацій. Тільки у 2015-2016 рр. цими організаціями були скоєні великі теракти у Парижі, Брюсселі, Ніщі. Поява осередків ІДІЛ та «вовків-одинаків» стала наслідком не тільки відсутності як такої цілеспрямованої стратегії у боротьбі з радикальними групами та їх ідеологією, але й загальною кризою європейської системи виховання, у якій формування єдиної системи позитивних цінностей не передбачалося.

Протягом багатьох років на проблеми анклавів етноконфесійних меншин, що виникають у європейських містах, влада не звертала уваги, невміло прикриваючи свою бездіяльність політикою «мультикультуралізму», про провал якої чиновники Євросоюзу останнім часом говорять все частіше. Тим часом саме подібні райони компактного проживання, населення яких відрізняється низьким рівнем освіти, високим рівнем безробіття, відсутністю навичок міжкультурного діалогу, несформованою громадянською ідентичністю, і стали сприятливим середовищем поширення радикальних ідей.

Наразі європейські країни намагаються виправити ситуацію, розробляючи програми контр-радикалізації певних груп населення. У 2011 р. Європейський Союз в рамках Стратегії ЄС з боротьби з радикалізацією та вербуванням у тероризм (EU Strategy for Combating Radicalization and Recruitment to Terrorism) створив Спільноту поінформованості про радикалізацію (Radicalisation Awareness Network, RAN), яка об'єднує експертів та дослідників, що працюють у даній сфері.

В 2016 році RAN запропонувала модельну структуру програм дерадикалізації, яка включає наступні компоненти:

- 1) підготовка працівників, які безпосередньо працюють з особами з групи ризику;

2) стратегії «виходу» (exit strategies) – програми дерадикалізації, що дозволяють реінтегрувати екстремістів у суспільство та переконати їх відмовитися від насильства;

3) посилення ролі спільнот, у яких є особи з групи ризику, через вирішення їхніх проблем та встановлення довірчих відносин із владою;

4) включення до освіти молоді наступних тем: громадянство; політична, релігійна та етнічна толерантність; нестереотипне, критичне мислення; природа та шкода екстремізму; демократичні цінності, культурна різноманітність, історичні наслідки етнічного та політичного насильства;

5) підтримка сімей осіб із групи ризику;

6) доведення до цільової аудиторії інформації та наративів, альтернативних екстремістській пропаганді;

7) створення системи інститутів, спрямованих на ранню профілактику радикалізму [59].

Підготовка працівників «першої лінії» полягає у навчанні працівників особливостям цільового контингенту з групи ризику, вмінню виявити ознаки радикалізації та вжити відповідних заходів. До зазначених працівників належать вчителі, фахівці з питань зайнятості, соціального захисту, справ молоді та дітей; поліцейські, психологи та ін.

Стратегії «виходу» передбачають або повну реінтеграцію індивідів із радикальних груп у суспільство, або, принаймні, їхню відмову від насильницьких дій. Якщо ж деякі з них продовжують дотримуватися екстремістських поглядів, вони повинні перебувати під наглядом поліції, спецслужб, тюремної адміністрації.

Втручання у процес радикалізації може здійснюватися на індивідуальному та колективному рівнях. У деяких випадках колективна дерадикалізація є більш переважною (наприклад, у громаді). Однак індивідуальна робота все одно дозволяє досягати найкращих результатів. Втручання може бути «матеріальним» (надання житла, освіти, допомога у працевлаштуванні) та «нематеріальним» (спілкування на теми

несправедливості, агресії, самотності; аналіз поведінки; порівняння ідеологічних текстів тощо).

Взаємодія з етноконфесійними спільнотами за програмою RAN включає:

1) формування лідерів угруповань за допомогою підвищення навичок його членів, особливо молоді (лідерські якості, наставництво, моделі поведінки);

2) організацію діалогу, дискусійних форумів, платформ;

3) навчання релігійних діячів умінню спілкуватися з молоддю як на теми, пов'язані з релігією, так і на теми, пов'язані з життям, сімейними питаннями;

4) навчання вмінню виявляти осіб, схильних до радикалізації;

5) покращення відносин між спільнотами та державними, громадськими інститутами;

6) обмін інформацією з метою координації заходів щодо профілактики радикалізму.

Робота з сім'ями екстремістів може здійснюватися на різних стадіях радикалізації та дерадикалізації. На ранніх етапах батьки здатні спілкуватися з екстремістом, з'ясовуючи його переживання, пропонуючи альтернативні моделі поведінки та діяльності, створюючи атмосферу внутрішнього кола, безпечного простору для людини. Коли екстреміст порушує закон і опиняється у в'язниці, сім'я може допомогти йому реінтегруватися у суспільство (підтримка у сфері освіти, працевлаштування тощо). Проте слід враховувати, що значення сім'ї у дерадикалізації може бути різним. Деякі сім'ї відрізняються тісними родинними зв'язками, інші самі можуть породжувати фактори радикалізації. В окремих випадках члени сім'ї негативно впливають на людину, ідеологічно обґрунтовуючи екстремізм та тероризм. Тому відбір членів сім'ї з метою програми має бути обґрунтованим.

Відповідно до RAN, поширення альтернативних наративів – це поширення інформації, що призначена для спростування екстремістської ідеології та пропонує позитивні альтернативні ідеї та моделі поведінки. Боротьба з інтернет-екстремізмом повинна вестися не тільки у плані забезпечення безпеки контенту, а й включати у собі боротьбу за громадську думку, тобто ідеологічну складову. У такому разі екстремістські ідеї, навіть у разі обходу мережевих обмежень, не зможуть знайти відгук у більшості користувачів.

Також дієвим заходом, на думку експертів, є створення інфраструктури боротьби з екстремізмом, яка спрямована на вирішення наступних завдань [10, с. 169]:

- 1) виявлення осіб із групи ризику;
- 2) визначення причин та масштабів радикалізації;
- 3) розробка плану підтримки осіб із групи ризику;
- 4) доведення інформації до зацікавлених учасників програми та координація дій.

До інфраструктури боротьби з радикалізацією входять:

- 1) правоохоронні органи (поліція, тюремний персонал, працівники міграційної служби та ін.);
- 2) працівники у справах молоді (вчителі шкіл, викладачі університетів, співробітники служб захисту дітей, спортивні тренери тощо);
- 3) соціальні служби (співробітники управлінь соціального захисту, муніципальна влада, працівники служб зайнятості тощо);
- 4) працівники охорони здоров'я (медичні служби, психологи, лікарі);
- 5) представники громадянського суспільства (місцеві громади та діаспори, благодійні та добровольчі організації, релігійні діячі та теологи, некомерційні та інші організації).

Окрім програми RAN, яка скоріше носить рекомендаційний характер, існують і проекти, що реалізуються окремими країнами. Однією з найбільш

розроблених програм має Великобританія. Вона була першою країною, що прийняла план контр-радикалізації «Contest» у 2005 р.

Спочатку програма включала 4 компоненти (так звані «чотири «Р»):

- 1) Prevent (запобігання тероризму за винятком факторів радикалізації);
- 2) Pursue (переслідування терористів та їх спонсорів);
- 3) Protect (захист британського суспільства та держави);
- 4) Prepare (підготовка до ліквідації наслідків терористичних атак).

Спочатку розробники програми наголошували на останніх трьох пунктах. З березня 2009 р., з прийняттям програми «Contest-2», більше уваги було приділено «Запобіганням». У результаті докладну стратегію дій під назвою «Prevent» було затверджено Парламентом у червні 2011 р. [60].

«Prevent» передбачає тісну кооперацію між поліцією, місцевими органами влади та неурядовими організаціями у боротьбі з радикальним ісламізмом; видалення із товариства проповідників екстремізму; підтримку осіб, які схильні до радикалізації або вже вступили на шлях екстремізму; розширення можливостей мусульманських громад щодо боротьби з радикалізмом; роботу з негативними суспільними явищами, що експлуатуються екстремістами у їхній пропаганді. Загалом очевидно, що згадана вище програма RAN розроблялася Європейським Союзом під суттєвим впливом британського досвіду та багато в чому його повторює.

Спочатку програма «Contest» передбачала боротьбу лише з насильницьким екстремізмом, внаслідок чого британський уряд охоче співпрацював на своїй території з «Братами-мусульманами» та салафітськими організаціями, навіть незважаючи на те, що у довгостроковій перспективі вони можуть порушити єдність британського суспільства та внести розлад в міжрелігійні відносини. Але з 2005 р. влада країни почала дистанціюватися від них, розпочавши більш активну співпрацю з неісламістськими групами. Зокрема, уряд Англії відмовився від співпраці з

«Мусульманською радою Британії» (Muslim Council of Britain), відомою своєю мережею мечетей та шариатських третейських судів в Англії та Уельсі [61, р. 125].

Цікаво, що у Нідерландах при реалізації програм дерадикалізації, навпаки, намагалися взаємодіяти з усіма мусульманськими релігійними організаціями незалежно від особливостей їх віровчення та діяльності. Однією з відомих голландських програм став проект, що реалізовувався в районі Слотерваарт в м. Амстердам, де проживає найбільший відсоток мігрантів-мусульман (з 48 тис. населення 31% - марокканці, 21% - турки). Рівень злочинності та безробіття в районі істотно вищий за середній рівень по країні, і за статистикою з трьох молодих людей один не відвідує школу. Після низки інцидентів місцева влада розробила низку програм для зниження напруженості та запобігання насильству. Ініціатором проектів став марокканець, колишній поліцейський Ахмед Маркуш, член нідерландського парламенту від партії праці [10, с. 171].

Реалізація програми та підсумки роботи О. Маркуша за оцінками експертів є досить суперечливими. Так, діяльність О. Маркуша у районі критикується за відсутність прозорості та посилення активності «Братів-мусульман» серед місцевого мігрантського населення (сам куратор проекту є послідовником одного з ідеологів «Братів-мусульман» Юсуфа Кардаві). Після реалізації проекту послідовники «Братів-мусульман» у районі Слотерваарт суттєво посилилися. Крім марокканської мечеті «іхванами» побудовано і контролюється ще дві мечеті: «Poldermoskee» і мечеть Федерації Ісламських Організацій Нідерландів (FION) [61, р. 149].

Теракти 2015-2016 років найбільше торкнулися Франції, що позначилося і програмах дерадикалізації. Довгий час французький уряд і силові структури не звертали увагу на етноконфесійні анклавні зони, що виникають (т.зв. «особливо чутливі зони»). Саме вихідці з подібних міських районів і становили основу прихильників ІДІЛ. Поставлений перед фактом радикалізації значної частини молоді, 9 травня 2016 р. уряд запропонував

«План дій проти радикалізації та тероризму», який передбачає створення восени 2016 р. 12 «центрів реінтеграції та громадянськості». Ця програма є продовженням програми про заснування «громадських установ оборони» (Etablissement public d'insertion de la defense, EPIDE), націленої на надання допомоги молодим людям, які кинули або збираються покинути школу, які не мають професійної освіти та безробітних. У кожному центрі планується задіяти приблизно по 26 осіб персоналу, а утримання центрів коштуватиме 1 000 000 євро.

Центри в першу чергу призначені для молодих людей, які перебувають у групі ризику і схильних до радикалізації згідно з даними поліції. Кожен центр буде розрахований на 30 осіб, з терміном перебування приблизно 10 місяців та з можливістю проведення двомісячних додаткових курсів. У вихідні особам, які перебувають у центрі, дозволяється перебувати вдома зі своїми сім'ями, якщо їх родичі самі не є чинником радикалізації.

Програма полягає в «де-індоктринації» та професійній підготовці. Де-індоктринація включає спілкування з психологами, проведення діалогових груп на теми геополітики, релігії тощо, а також «сепараційну роботу» з дистанціювання людини від радикальних поглядів та впливу. Життя в центрах планується побудувати за військовим зразком: учасники носитимуть уніформу, віддаватимуть честь прапору, співатимуть гімн Франції формування єдиної ідентичності через виховання спільних цінностей, почуття громадянськості та патріотизму [62].

Наприкінці 2016 року був відкритий другий центр. Він призначений для осіб, які залишили Францію для участі в бойових діях, але про які немає інформації про їхнє членство в джихадистських групах. Участь у програмі таких осіб є альтернативою тюремному покаранню. Персонал центру спробує деконструювати джихадистську ідеологію, у тому числі із залученням сторонніх організацій. Потім піде терапевтичний етап, під час якого вирішуватимуться проблеми, пов'язані з відходом зі школи, безробіттям, психічними хворобами. Особи, які страждають на серйозні психічні розлади,

будуть направлятися в психіатричні клініки. Влада звертає увагу на те, що єдина уніформа перешкоджатиме, зокрема, носінню учасниками традиційного арабського одягу, а самі учасники програми повинні бути вдячні цій ініціативі держави, оскільки в іншому випадку вони зіткнуться з усією тяжкістю державного апарату. Цей підхід поряд з європейськими ЗМІ та деякими експертами вже названий «авторитарним».

Підсумовуючи все вищезазначене, ми дійшли до висновку, що на сьогоднішній день європейські країни все ще перебувають у процесі знаходження оптимальних шляхів боротьби з радикалізацією.

ВИСНОВКИ

В сучасному світовому співтоваристві релігійний чинник (релігія, релігійна ситуація, конфесійна самоідентифікація, релігійні протиріччя, релігійний екстремізм, релігійність, стан релігійної свідомості, релігійна поведінка, релігійна група) активно впливає на міждержавні, міжнародні та регіональні відносини. Він також відіграє значну роль у суспільстві (визначає спосіб життя суспільства, звичаї, норми, моральні підвалини і т.п.) та є базовим елементом при формуванні цивілізації.

Релігійний чинник як динамічна система релігійно-філософських поглядів є умовою функціонування релігійних організацій та об'єднань у сучасному суспільстві та державі, що суттєво впливає на життя суспільства. Крім того, релігійний чинник він визначає лояльність громадян державі, консолідує віруючих, вносить інтегруючий та стабілізуючий елемент у суспільне життя держави.

В сучасному суспільстві під впливом глобалізації відбулися якісні та кількісні зміни і в міжнародному праві, які виявляються в зростанні ролі релігійного чинника в міжнародних відносинах. Отже, вплив релігійного чинника в міжнародному праві прав людини набуває особливої актуальності в переломні періоди історичного розвитку. У всіх основних релігій завжди існував загальний моральний знаменник, включно зі взаємною повагою та обліком звичаїв і релігійних традицій один одного. Світові релігії можуть і повинні дати міжнародним відносинам необхідну моральну основу. Таким чином, стає очевидним, що існує суттєвий взаємозв'язок між релігійним фактором і міжнародним правом прав людини.

Релігія справляє значний вплив на міжнародне право прав людини і на процес гуманізації індивіда в суспільстві. Права людини, регулювання правового становища людини в міжнародному праві є однією з найбільш актуальних проблем сучасності. Саме тому в умовах

глобалізації багато країн мають враховувати особливості свого геополітичного положення і поліконфесійного укладу заради збереження стабільності, не мають права не враховувати релігійні протиріччя між різними етнічними групами населення. Адже саме ці протиріччя є для екстремістських рухів благодатним ґрунтом для ініціації інформаційної війни та розпалювання релігійної ненависті, які в свою чергу можуть перерости на збройне протистояння.

Релігійні суперечності самі по собі, так само як і національні почуття, не можуть бути джерелом інформаційних загроз національній безпеці держави і причиною суспільно-політичних конфліктів. Однак вони здатні створити конфлікт в узагальненому, абсолютному вигляді, що ускладнює подальший компроміс. Збільшення інформаційних загроз, що мають релігійне підґрунтя, веде до посилення релігійної складової інформаційної боротьби та етнополітичних конфліктів сучасності. Дана обставина вказує на неможливість ефективного протистояння інформаційним загрозам, джерелами яких є релігійні організації екстремістського спрямування, без глибоко продуманого системного державного підходу до взаємодії зі ЗМІ щодо забезпечення національної безпеки і до військово-політичного управління інформаційними потоками як у мирний час, так і в період локальних збройних конфліктів.

Враховуючи той факт, що така підгалузь, як право міжнародної релігійної безпеки знаходиться на стадії становлення, цей напрям все більш прискіпливо розглядається політологами, і це очевидно, потребує більш комплексного аналізу із залученням релігієзнавців, богословів, психологів тощо. Адже мова йде про дуже тонку грань між конституційним (для більшості країн євроатлантичної системи) забезпеченням права на свободу думки, совісті та релігії і гарантуванням релігійної безпеки громадян.

Аналізуючи характер впливу релігії на процес формування міжнародних відносин, було розглянуто одну з найгостріших з погляду перетину геополітичних інтересів різних держав (як регіональних, так і

нерегіональних) сирійську кризу та найскладніших з точки зору вирішення конфліктів у сучасному світі, оскільки являє собою багатовимірний комплекс протиріч геополітичного, економічного, релігійного, соціально-політичного та ціннісного характеру між цілою низкою держав. Було з'ясовано, що конфлікт у Сирії впливає на всю структуру регіональної безпеки Близького Сходу, а враховуючи військовий потенціал залучених сторін (США, РФ, Туреччина, Ізраїль, Іран, Саудівська Аравія тощо), цілком може вважатися одним з викликів глобальній безпеці.

Досліджуючи передумови виникнення сирійського конфлікту, відзначимо, що причини цієї кризи різноманітні – це і внутрішні суперечності (між різними верствами сирійського суспільства і владою, і економічні проблеми в країні, і етнорелігійні фактори) і зовнішні фактори – країни, які відстоюють у Сирії свої інтереси і використовують той чи інший бік конфлікту реалізації (Туреччина, Іран, Саудівська Аравія, Росія) та організації (ООН).

Розглядаючи роль релігійного чинника в геополітичному конфлікті в Сирії, відзначимо, що територія країни стала масштабною зоною нестабільності, причини якої спричинені тривалим збройним протистоянням між урядовими силами та об'єднанням в особі релігійних радикалів та опозиції. Істотну роль у цьому конфлікті відіграє саме релігійний фактор, який знаходить своє відображення в радикальній ісламістській ідеології, що пропагується організацією «Ісламська держава», і що веде до формування терористичної ідентичності в регіоні.

Гетерогенні мусульманські громади, а також релігійні меншини протягом століть були важливими учасниками історичних процесів, що відбувалися у регіоні. В умовах слабкості та швидкої змінності державних інститутів приналежність до певної конфесійної громади виступала головним маркером ідентичності населення. У Сирії процеси національного будівництва виявилися пов'язані з етноконфесійною ідентичністю навіть більше, ніж у багатьох інших державах регіону. Країна завжди була

конгломератом різних, часто ворожих один одному, громад, племен і спільнот. У конфесійному плані сирійське суспільство ділилося на такі громади, як: мусульмани-суніти, християни різних деномінацій, мусульманські неортодоксальні секти – алавіти та друзи, а також ряд дрібніших, що становлять у сумі 1-2% від населення, конфесій (ісмаїліти, шиїти-дванадцятники, езиди та інші).

На початку загострення конфлікту в Сирії, правляча арабо-алавітська меншість (близька до шиїтської течії ісламу) з 2011 р. воювала з арабо-сунітською озброєною опозицією. Пізніше, скориставшись ослабленням центральної влади в Сирії, в регіоні помітно активізувалися радикальні угруповання ісламізму типу «Ісламська держава», «Джабхат ан Нусра», «Брати-мусульмани» та десятки інших, дрібніших. Отже, конфесійний аспект є ключовим для розуміння внутрішньополітичного розвитку деяких країн Близького Сходу.

Розглядаючи особливості вирішення та регулювання геополітичних протиріч на регіональному рівні на прикладі сирійського конфлікту, слід відзначити, що незважаючи на проведені заходи:

- Починаючи з 2011 по кінець 2017 року ООН було прийнято 22 резолюції щодо різних аспектів сирійського «досьє»: щодо хімічної демілітаризації Сирії; режим припинення бойових дій; модальності політичного процесу під егідою ООН; гуманітарному сприянню населенню.

- Регулярні брифінги у СБ ООН заступників Генсекретаря ООН із Сирії (А. Амос, С. О'Брайєна, М. Лоукока) з тематики доставки гуманітарної допомоги населенню (даний аспект слід розглядати в контексті спроб Заходу зберегти своє домінування на світовій арені).

- Проекти резолюції Росії із засудженням будь-якого насильства в Сирії.

- США та їх союзники, які оголосили про нелегітимність правлячого режиму, спробували використати РБ ООН з метою отримання правової основи щодо лінії на повалення Б. Асада.

На сьогоднішній день, сирійський конфлікт переріс у найгострішу гуманітарну кризу сучасності, він фактично заморожений (з березня 2020 року бойові дії майже не ведуться) однак, й досі немає політичного врегулювання даної кризи, отже не можна вважати війну завершеною. Війна в Сирії триває так довго з кількох причин, але одна з головних - залученість до конфлікту міжнародних гравців. А виходу з Сирійської кризи два – або дипломатичне врегулювання, або заморожування нинішньої ситуації на довгі роки.

В результаті проведеного аналізу були обгрунтовані рекомендації стосовно протидії релігійного екстремізму на прикладі сирійської кризи:

- впровадження в країні підготовки працівників, які безпосередньо працюють з особами з групи ризику;
- реалізацію програми дерадикалізації, яка дозволяє реінтегрувати екстремістів у суспільство та переконати їх відмовитися від насильства;
- посилення ролі спільнот, у яких є особи з групи ризику, через вирішення їхніх проблем та встановлення довірчих відносин із владою;
- включення до освіти молоді наступних тем: громадянство; політична, релігійна та етнічна толерантність; нестереотипне, критичне мислення; природа та шкода екстремізму; демократичні цінності, культурна різноманітність, історичні наслідки етнічного та політичного насильства;
- підтримку сімей осіб із групи ризику;
- доведення до цільової аудиторії інформації та наративів, альтернативних екстремістській пропаганді;
- створення системи інститутів, спрямованих на ранню профілактику радикалізму.
- організацію активної взаємодії з етноконфесійними спільнотами.
- створення інфраструктури боротьби з екстремізмом, яка спрямована на вирішення наступних завдань (виявлення осіб із групи ризику, визначення причин та масштабів радикалізації, розробка плану підтримки осіб із групи ризику, доведення інформації до зацікавлених учасників програми та

координація дій). Всі ці заходи, на наш погляд, сприятимуть попередженню виникнення екстремізму в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Арестов В.Н. Религиозный экстремизм: содержание, причины и формы проявления, пути преодоления. Харьков. 1987. — 149 с.
2. Ахмедов В. М. Сирия. *Ближний Восток, Арабское пробуждение и Россия: что дальше?* Сборник статей. Москва : ИВ РАН, 2012. С. 305-320.
3. Ахмедов В. М. Сирия – некоторые проблемы национальной безопасности в условиях «Арабской весны» (март 2011-январь 2012 гг.). *Russian Middle East*. 10.10.2014. URL: <http://bit.ly/24g89i9> (дата обращения: 1.12.2021).
4. Баженов В.В. Влияние мировых религий на формирование международных отношений. *Вестник общественной научно-исследовательской лаборатории «Взаимодействие уголовно-исполнительной системы с институтами гражданского общества: историко-правовые и теоретико-методологические аспекты»*. 2016. № 6. С. 46–51.
5. Балягузова О. Релігійний фактор у міжнародних відносинах (на прикладі ісламського фундаменталізму). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/110825/12Baljaguzova.pdf?sequence=1>.
6. Битва титанів: що значить протистояння Ірану з Саудівською Аравією. URL: <https://hromadske.ua/posts/shcho-znachyt-protystoianniairanuz-sauidivskoiu-araviieiu> (дата звернення: 28.11.2021.)
7. Боришполец, К. П. Религиозный фактор в международных отношениях: амальгама ценностей, интересов и политических приоритетов [Текст] *Вестник МГУ. Серия 12. Политические науки*. 2012. № 3. С. 63-67.
8. Вебер М. Вибрані твори . М. Вебер. Москва..*Прогрес*, 1990. С.808

9. Вплив релігії на політику. URL: <http://homo-sapiens.com.ua/materiali/bezkoshtovnimateriali/vpliv-religiji-na-politiku/>
10. Глобальна та національна безпека: підручник / авт. кол. :В.І. Абрамов, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянук та ін. / за заг. ред. Г.П.Ситника. Київ : НАДУ, 2016. 784 с.
11. Горян Э.В. Исламская концепция прав человека и прогрессивное развитие международного права. *Международное право*. 2015. № 3. С. 91-101.
12. Гончаренко В., Черепанова Н. Мусульманський фундаменталізм – новий фактор світової політики. *Людина і світ*. 2002. № 3. С. 55-58.
13. Гражданская война в Сирии. Википедия. Режим доступа :https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%B6%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B2%D0%BE%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D0%B2_%D0%A1%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B8#cite_note-%D0%B0%D0%B2%D1%82%D0%BE%D1%81%D1%81%D1%8B%D0%BB%D0%BA%D0%B01-125
14. Гогітідзе Ксенія. 10 років війні у Сирії. 10 головних питань. Випуск новин 15 березня 2021. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-56392809> (дата звернення: 2.12.2021.)
15. Дервіш А. Причина повстання у Сирії – жадібність чиновників URL: <https://www.segodnya.ua/interview/doktor-dervishprichina-vocstanija-v-cirii-%E2%80%94-zhadnoct-chinovnikov.html> (дата звернення: 2.12.2021.)
16. Дорська А.А. Християнські цінності та міжнародне право: проблеми взаємовпливу на сучасному етапі. *Вісник Академії права та управління*. 2016. № 44. С. 15–21.
17. Долгов Б.В. Арабская весна: новые тенденции//Вехи минувшего: *Ученые записки исторического факультета*. – Липецк: ЛГПУ, 2014. – С.86-100 (1 а.л.)

18. Долгов Б. В. Сирийский конфликт. *Конфликты и войны XXI века (Ближний Восток и Северная Африка)*. Москва : ИВ РАН, 2015. С. 401-421.
19. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя. Тотемна система в Австралії. Київ: Юніверс, 2002. 424 с.
20. Ерасов Б.С. Культура, религия и цивилизация на Востоке. (Очерки общей теории). М.: Наука. 1990. 205 с.
21. Єленський В.Є. Релігія у світовій політиці: кінець XX – початок XXI століття. URL: <http://www.religiopolis.org/documents/3292-ve-elenskij-religija-v-globalnojpolitike-konets-hh-nachalo-hhi-vekov.html>.
22. Єленський В.Є.. Релігія в глобальній політиці: кінець XX – початок XXI ст. URL: <http://www.religiopolis.org/documents/3292-ve-elenskij-religija-v-globalnoj-politike-konets-hh-nachalo-hhi-vekov.html>.
23. Журавльов В. Соціологія та теологія: моделі взаємодії. URL: <http://tiras.ru/religija/503-sociologija-i-teologija-modeli.html>
24. Какова численность боевиков ИГИЛ? *Pars Today*. 02.09.2015. URL: <http://bit.ly/1TRSy6R> (дата обращения: 1.12.2021).
25. Кашеутова Е. Ситуация в Сирии. Доклады международной конференции «Молодежная модель ООН-2013». Тюмень: ТГУ, 2013. С. 243-248.
26. Кисинджер Г. О Китае: перевод с английского В. Верченко. Издательство: АСТ, 2020. 766 с.
27. Костюченко Є. Сирійська доповідь. Нетримання влади. URL: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2012/02/10/48193-siriyskiy-dokladnederzhanie-vlasti> (дата звернення: 30.11.2021).
28. Коппель О., Пархомчук О. Релігійний фактор у світовій політиці. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Міжнародні відносини. № 1(46)/2017. С. 26-30.

29. Криза в Сирії: позиції ключових гравців. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/10/151002_syria_conflict_1_eading_countries_it (дата звернення: 2.12.2021).
30. Носков Ю. Соціально-філософський аналіз впливу релігійного чинника на національну безпеку держави: дис.... доктор, філос. наук. Харків, 2000. 340 с.
31. Носков Ю.Г. Релігійний фактор і духовна безпека: монографія. Харків: Проспект, 2000. 263 с.
32. Лукашук И.И. Международное право. *Общая часть: учебник 3-е изд., перераб. И доп. Уолтерс Клувер*, 2005.-432 с.
33. Палінчак М.М., Галда П.П., Лешанич М.М. Релігійний фактор у міжнародних відносинах: навчальний посібник. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2015. 296 с.
34. Режим припинення вогню в Сирії набирає чинності суботою // РІА. 27.02.2016. URL: http://ria.ru/syria_peace/20160227/1381041859.html (Дата звернення: 1.12.2021).
35. Совет Федерации дал согласие президенту России на использование ВС РФ в Сирии. *ТАСС*. 30.09.2015. URL: <http://tass.ru/politika/2302922> (дата обращения: 1.12.2021).
36. Саган О. Релігійний чинник в контексті міждержавних відносин / О. Саган. *Українське релігієзнавство*. 2010. № 56. С. 273-282.
37. Седляр Ю. О. Теоретичні засади дослідження релігійного фактора у міжнародних відносинах. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. Сер. : Політологія. - 2009. Т. 110, Вип. 97. С. 165-170.
38. Сердюк О.О. Глобалізація релігії: вплив на міжнародні відносини. *Релігія і фундаментальна наука в добу глобалізації*. 2017. С. 152.
39. Ситник Г.П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки: навч. посіб.: у 3 ч. / Г.П. Ситник, В.І. Абрамов, Д.Я. Кучма.

- Ч.1: Філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. Київ: НАДУ, 2009. 248 с.
40. Сирійський конфлікт як арена протиборства Ісламської Республіки Іран та Королівства Саудівська Аравія. URL: <http://csef.ru/ru/oborona-i-bezopasnost/340/sirijskij-konflikt-kak-arena-protivoborstvaislamskoj-respubliki-iran-i-orolevstva-saudovskaya-araviya-8096> (дата звернення: 1.12.2021.)
41. Стратюк В.І. Релігія як фактор впливу на сучасні міжнародні відносини. *Молодий вчений*. 2016. № 11. С. 152–156.
42. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації: моногр. / під ред. А.І. Кудряченко. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Фенікс, 2014. 444 с.
43. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций / С. Хантингтон; Пер. с англ. Т. Велимеева. Ю. Новикова. — М: ООО «Издательство АСТ», 2003. — 603, [5] с. — (Philosophy).
44. Холмогоров Є. Політичне православ'я. URL: <http://pravaya.ru/leftright/472/3579>
45. Шарипов У.З. Американская концепция «Большого Ближнего Востока» и национальные трагедии на Ближнем и Среднем Востоке. Москва : Центр стратегической конъюнктуры, 2013. 280 с.
46. Швед В.О. Арабська весна. У контексті сучасного трансформаційного процесу на Близькому і Середньому Сході. *Проблеми всесвітньої історії*: науковий журнал. 2016. № 1. С.109-122.
47. Скороход Л.І. США і проблема демократизації Близького Сходу / Л. І. Скороход. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. – 2004. Вип. 10(2). С. 42-56.

- 48.Участь Святого Престолу у роботі Організації Об'єднаних Націй.
Резолюція Генеральної Асамблеї ООН A/res/8/314, 1 липня 2004 р.
URL: <http://www.un.org/russian/ga/58/docs/nocte/htm>
- 49.Isabella Frances Teti. The “ISIS Phenomenon”. URL:
<https://sites.psu.edu/academy/2016/11/06/the-isis-phenomenon/>.
- 50.Islamic State. URL:
<https://www.nationalsecurity.gov.au/Listedterroristorganisations/Pages/IslamicState.aspx>.
- 51.Palinchak Nikolai, Holonič Ján. Vzťahy štátu a cirkvi v krajinách strednej a východnej európe (Sociálny rozmer religiozity a jej odraz v spoločnosti). Trebisov 2019. 190 s.
- 52.d’Onorio J.-B. La diplomatie de Jean-Paul II / Sous la direc. P. Cerf, 2000. P. 5-28.
- 53.Bilateral and Multilateral Relations of the Holy See (Bilateral relations of the Holy See as of 2003). URL:http://www.vatican.va/news_services/press/documentazione/documents/corpo-diplomatico/corpo-diplomatico_stati_elenco_en.html (verified 29.11.21).
- 54.Obama Signs Bill to Train, Arm, Syrian Rebels against ISIS // Fox News. 19.09.2014 . URL: <http://www.foxnews.com/politics/2014/09/19/obama-signs-bill-to-train-arm-syrian-rebelsagainst-isis.html> (дата звернення: 11.11.2021).
- 55.Torture of boy reinvigorates Syria’s protest movement [Електронний ресурс]. URL: https://www.washingtonpost.com/world/middle-east/torture-of-boy-invigoratessyrias-protestmovement/2011/05/29/AGPwIREH_story.html?noredirect=on&utm_term=.5ef17f275059 (дата звернення: 1.12.2021).
- 56.Daraa: The spark that lit the Syrian flame. URL:<https://edition.cnn.com/2012/03/01/world/meast/syria-crisis-beginnings/index.html> (дата звернення: 1.12.2021).

57. Security Council draft resolution. 17 July 2012. UN Document S/2012/547/Rev. 2.
58. Henry Fountain. Researchers Link Syrian Conflict to a Drought Made Worse by Climate Change. *The New York Times*, March 2, 2015.
59. Preventing Radicalisation to Terrorism and Violent Extremism. - Radicalization Awareness Network, 2016. 301 p.
60. Prevent Strategy. – London: The Stationary Office, June 2011. – 113 p.
61. Deradicalizing Islamist extremists / Angel Rabasa, Stacie L. Pettyjohn, Jeremy J. Ghez, Christopher Boucek. RAND, 2010. P. 124-125.
62. Uhlmann M. ICSR Insight – France Tests «Tough Love» De-radicalisation Approach.15 June 2016. URL: <http://icsr.info/2016/06/france-tests-tough-love-de-radicalisation-approach/>